

ÇUVAŞÇA * **

KLÁRA AGYAGÁSI

ÇEVİREN: VILDAN ÇAKMAK***

Giriş

Çuvaşça (*Çıvaş çilhi* «чăваш чĕлхи», *Çıvaşla* «чăвашла») çoğunlukla, Rusya Federasyonu içerisindeki Orta İdil bölgesinde yer alan Çuvaş Cumhuriyeti'nde konuşulmakta olan bir Türk dilidir. Bu etnik grubun adı, ilk olarak 1508'de yazılı belgelerde görülen bir terim olan *Çıvaş*'tir. Rusça *çuvaş(skiy)* sözcüğü örnek alınarak yapılan adlandırmalar arasında ise İngilizce *Chuvash*, Almanca *Tschuwasche* ve Türkçe *Çuvaş* bulunur.

Çuvaşça, Türk dillerinin Ogur kolunun tek modern temsilcisidir. İdil Bulgar yazıtlarının diyalekti dışında, onun en yakın ve en bilindik akrabası Tuna

* Yazının orijinal künyesi şu şekildedir: Agyagási, Klára (2022). Chuvash. Lars Johanson ve Éva Á. Csató (Ed.), *The Turkic Languages* içinde (ss. 460-478). New York: Routledge Language Family Series.

** Yazı içerisinde yer alan dipnotlar orijinal metinde olmayıp çevirene aittir. Bu çeviride yazının orijinalindeki çeviri yazı işaretleri yerine Türkçe yayınlarda benimsenen çeviri yazı işaretleri kullanılmıştır: Çuvaşça *vırman* “orman” ama çeviride *vırman* gibi. Bunun yanında yazının orijinalinde Çuvaşça için bulunan sözcük ve cümlelerin çeviri yazımları da [] “köşeli parantez” içerisinde aynen verilmiştir. Bunun sebebi yazının orijinalinde yazarın Çuvaşça sözcük, cümle ve eklerin yazımında ötümlüleşme, damaksıllaşma gibi durumları dikkate alarak bunları yazmış olmasıdır. Böylece hem bu yapıların yazının orijinalindeki gösterimleri korunmuş hem de bunların Türkiye’de yapılan yayınlardaki genel gösterimleri verilmek istenmiştir. Eklerin yazımı hususunda çeviride altbiçimler açık yazılmıştır: örn. ilgi durumu eki {+(n)In} (bk. s. 463) ama çeviride {+(n)in}/{+(n)in}. Bununla birlikte {+IA-} gibi altbiçimi basitçe {+la-}/{+le-} olarak anlaşılması gereken eklerin yazımında orijinal metne sadık kalınmıştır. Tonluluk, damaksıllaşma gibi durumların dikkate alınarak yazıldığı eklerin yazımlarında ise bunların standart yazımları metin içinde verilmiş orijinalleri ise dipnotlarda verilmiştir. Bu durumun dışındaki eklerin orijinal biçimleri yer tutmaması açısından ayrıca belirtilmemiştir. Ayrıca çeviride, yazının orijinalinde dizgi vb.’den kaynaklanan hatalar metin içinde giderilmiş, bunlar dipnotlarla belirtilmiştir.

*** Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, vildan.cakmak@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3042-9775.

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 22.04.2022, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 06.06.2022)

Doi:10.47089/iuad.1102939

Bulgarcasıdır. Onuncu yüzyıla gelindiğinde, Hazar ile bağlantılı olabilecek ikincisi ortadan kaybolmuştu.

Ogur kolunu, Ana Türkçeden karakteristik olarak ayıran en eski sesbilgisel özellikler şunlardır:

- rotasizm $z > r$, örn. Eski Doğu Türkçesi *kāz* “kaz” ve Eski Batı Türkçesi **kār*
- lamdasizm $\text{ş} > l\text{ç} > l$, örn. Eski Doğu Türkçesi *kış* “kış” ve Eski Batı Türkçesi **kıl*
- $y\text{’}$ ye karşı $c\text{-}$, örn. Eski Doğu Türkçesi *yāş* “yaş”, “yıl” ve Eski Batı Türkçesi **cāl*

Eski Batı Türkçesi, çoğunlukla Doğu Avrupa içerisinde olmak üzere geniş bir dil bilimsel bölgede ortaya çıkan ve yedinci ile dokuzuncu yüzyıllar arasında Hazar İmparatorluğu’nda ve Tuna Bulgar Kağanlığı’nda konuşulan Ogur dil varyantlarının bir bileşimiydi.

İdil Bulgarları da dokuzuncu ve on üçüncü yüzyıl ortalarında İdil bölgesinde Eski Batı Türkçesini kullanmışlardır. Bu dilin ses bilgisel açıdan yeniden yapılandırması, esasen Macarcadaki Eski Türkçe kopyalara ve bir dış kaynak olarak da Ana Perm dilindeki İdil Bulgarca kopyalara dayanmaktadır (Róna-Tas ve Berta 2011).

Çuvaşçanın kendisinden önceki varyantlarında şu değişimler meydana gelmiştir: $*c > \text{ç} > \text{ś}$, $*\text{ç} > \text{ś}$, $*-n\text{-} > -y\text{-}$, $*s(i) > \text{ş}$, $*t(i) > \text{ç}$, $*k(i) > y$, $*-d\text{-} > -\delta\text{-} > -z\text{-} > -r\text{-}$, $*-g\text{-}/-\text{ğ}\text{-} > -w\text{-} > -v\text{-}$, $*-g\text{-} > -\gamma\text{-} > \emptyset$, $*k > h$, $*-n\text{-} > -g\text{-} > -\gamma\text{-} > \emptyset$, $*-n\text{-} > -m\text{-}$, $*-n\text{-} > -m\text{-}$ ($> -m\text{-}$), $*-y\text{-} > -v\text{-}$. $*-k\text{-} > -g\text{-} > -\gamma\text{-} > \emptyset$ değişimi tam olarak gerçekleşmemiştir.

Eski Türkçe döneminde ses sistemindeki uzunluk karşıtlığı zayıflamaya başladı. İlk hece uzun ünlüleri ya kısalı ya da ikiz ünlüleşti ve ilk hece dışındaki hecelerde bulunan Ana Türkçe azaltılmış ünlüler erken dönemde kaybolmaya başladı. Dokuzuncu yüzyılda Hazar İmparatorluğu’ndan İdil bölgesine kadar göç eden Ogur grupları, Moğol istilasından önce bölgesel olarak üç İdil Bulgar diyalekti oluşturular. Bunlar, temelde ses sistemleri açısından birbirlerinden ayrılıyordu. Bu İdil Bulgar diyalektlerinden biri Çuvaşçanın doğrudan tarihî diyalekti idi. İlk hecesinde dudak ünlüsü bulunan sözcüklerin başında sistematik olarak bir $v\text{-}$ ön türemesi (Eski Batı Türkçesi **orman* > Eski Çuvaşça **vurman* [*vurman*] > Çuvaşça *vürman* [*vürman*] “orman” gibi) ve düz ünlülerden önce $y\text{-}$ (Eski Batı Türkçesi **ikir* > Eski Çuvaşça **yikir* [*yikir*] > Çuvaşça *yikür* [*yigür*] “ikiz” gibi) ön türemesi ortaya çıkmıştır. Moğol istilasından sonra, bu dilin konuşurları, İdil’in sağ kıyılarına yerleştiler ve bu da Çuvaşçanın bağımsız bir dil olarak ortaya çıkmasına yol açtı. Erken Orta Çuvaşçada, dar ünlüler Maricenin etkisiyle boğumlanması belirsiz duruma geldi. Sonunda, $e > a$ değişikliği ile sona eren Orta Çuvaşça döneminde, geniş ünlüler daha dar hâle geldi. Modern Çuvaşça belki de 18. yüzyıldan da başlatılabilir.

Çuvaşça, başlangıcından bu yana, ayrıntıları henüz tam olarak incelenmemiş olan kayda değer ve sürekli bir Tatar etkisine maruz kalmıştır. Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra Çuvaş dil bölgesi Rus İmparatorluğu tarafından işgal edildi ve Çuvaşça, ağırlıklı olarak söz varlığında olmak üzere önemli ölçüde Rusçanın etkisine de maruz kaldı.

SES SİSTEMİ

Ses Bilgisi ve Ses Bilimi

Çuvaş ünlü sistemi, Türk yazı dillerinin tipik ünlü sistemlerinden farklı olarak sekiz ünlü ses birimine sahiptir. Orta Çuvaşçadaki ses değişimleri, dar ünlülerin genişlemesi ve geniş ünlülerin daralması üzerinedir (Benzing 1959a: 205–207, Agyagási 2019: 195–243). Çuvaşçanın ünlüleri, “Linguistic Convergence in the Volga Area” adlı makalede ele alınmaktadır (Johanson 2000). *y-* ve *v-* ön türemesi genellikle söz başındaki ünlünün önüne eklenir, *yat* [yat] “ad”, *vırıs* [vırıs] “Rus” gibi. *o* ünlüsü Rusçadan kopyalanan sözcüklerde görülür. Birbirine yakın dar ve boğumlanması belirsiz (*lax*, *gevşek ünlüler*) iki ünlü olan *ĩ* ve *ĩ*, geleneksel açıklamalarda *ě* ve *ǣ* biçimlerinde gösterilirler.

Çuvaşça nispeten az sayıda ünsüz ses birime sahiptir. Resmi imlada fonetik farklılıklar gösterilmez. İlk hecelerdeki ünsüzler damaksillaşır. Damaksillaşmış *í*, *ń* ve *ł* ünsüzleri damaksillaşmamış *t*, *n* ve *l* ünsüzlerinin karşıt çiftleri olarak ele alınabilir; *hal* [χal] “şimdi” ve *hal*¹ [χal] “kuvvet” sözcükleri arasındaki en küçük çifti görebilirsiniz. Ötümlü ve ötümsüz ünsüzler arasında ise hiçbir karşıtlık yoktur. İkiz ünsüzler, *ya* biçim ses bilgisel süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar ya da sayılarda görülürler.

Yarı ötümlü (zayıf ötümlü) ünsüzler, söz içinde, iki ünlü arasında ya da *m*, *n*, *l*, *r* ve *y* titreşimli ünsüzleri ile ünlüler arasında oluşur; ayrıca sandhi nedeniyle sözcüklerin birleşme noktalarında meydana gelir, örn. *yaD-ım* [yaD-ım] (ят|әм) “benim adım” ← *yaD* [yaD] (ят) “ad”, *al-Ba* [al-Ba] (ал|па) “elle” ← *alĩ* [alĩ] “el”, *viDır* [viDır] (вӑтӑр) “otuz”, *aDĩ* [aDĩ] (атӑ) “çizme”, *ilDın* [ilDın] (ылтӑн) “altın”².

Art damak ses birimi /k/, *k* ve *k* olarak gösterilir, *kam* [kam] (кам) “kim”, *kaś* [kaś] (каç) “gece”, *kun* [kun] (кун) “gün”, *kil* [kil] (кил) “ev”, *ük-* [ük-] (ўк-) “düşmek” gibi³. Öndamaksıl patlayıcı *k*'nin çeviri yazımı için, bkz. Benzing (1959a: 708). *k*'nin yarı ötümlü eşdeğeri *G* olarak, *k*'nin yarı ötümlü eşdeğeri *g* olarak çeviri yazıda gösterilmiştir.

¹ Standart yazımda *hal* (халь) “şimdi” ve *hal* (хал) “kuvvet”.

² Bu paragraftaki sözcüklerin standart yazımları sırasıyla; *yat-ım* (ят|әм) “benim adım” ← *yat* (ят) “ad”, *al-pa* (ал|па) “elle” ← *alĩ* “el”, *viitir* (вӑтӑр) “otuz”, *ati* (атӑ) “çizme”, *ilın* (ылтӑн) “altın” biçimindedir.

³ Bu kısımdaki sözcüklerin standart yazımları sırasıyla *kam* (кам) “kim”, *kaś* (каç) “gece”, *kun* (кун) “gün”, *kil* (кил) “ev”, *ük-* (ўк-) “düşmek” biçimindedir.

Tablo 30.1 Ünlü Ses Birimleri

	<i>Ön</i>	<i>Orta</i>	<i>Art</i>
Dar	/i/ /ü/	/ɨ/	/u/
Orta	/ĩ/		/ĩ/
Geniş	/e/		/a/

Tablo 30.2 Ünsüz Ses Birimleri

	<i>Dudaksıl</i>	<i>Dişsil</i>	<i>Dişyuvasıl</i>	<i>Damaksıl</i>	<i>Artdamaksıl</i>
Patlayıcı	/p/	/t/		/t̪/	/k/
Sızıcı	/v/	/s/	/ʃ/	/s̪/	/χ/
Patlamalı Sızıcı				/ç/	
Genizsi	/m/	/n/		/n̪/	
Akıcı		/l/	/r/	/l̪/	
Yarı ünlü				/y/	

Ses-dizim bilgisine göre, ünsüz öbekleri, akıcı ünsüzler (*r* ve *l*) ve geniz ünsüzleri (*m* ve *n*) asıl Çuvaşça sözcüklerde söz başında bulunmazlar. Eski Çuvaşçadaki kopya sözcüklerde ise bu tür sözcüklerin başına ön türeme bir ünlü olarak dudak ünlüsü *u* ya da düz ünlü *a* eklenmiştir, örn. Eski Rusça *rus* “Rus” ⇒ Eski Çuvaşça **urus* [*urus*] ⇒ Çuvaşça *vüris* [*vür̪is*], Eski Rusça *rъjъ* “çavdar” ⇒ Eski Çuvaşça **arış* [*arı̪ş*] > Çuvaşça *ıraş* [*ıra̪ş*].

/b/, /d/, /g/, /f/, /z/, /j/ve /ts/ ses birimleri yalnızca kopyalanan sözcüklerde kullanılır.

Hece Yapısı

En tipik Çuvaşça hece bir ünlü ve bir ünsüzden oluşur, *tu* [*tu*] “dağ”, *ut* [*ut*] “at”, *un-ta* [*un-Da*] “orada” gibi. Bunu takip eden iki yapısal tür vardır: ünsüz-ünlü-ünsüz, *yur* [*yur*] “kar”, *pur-şin* [*pur-şin*] “ipek” gibi, ünsüz-ünlü ve ardından *-rt* ve *-lt* ses öbekleri, *şurt* [*şurt*] “ev”, *yilt* [*yilt*] “tümünden” gibi.

Vurgu

Çuvaşçada yüksek tonlama, bir kelimenin vurgulu son hecesine denk düşer, örn. *hulá* [*χulá*] “şehir” ve *hula-ná* [*χula-ná*] “şehir”. Boğumlanması belirsiz bir ünlü ile biten sözcüklerde, yüksek tonlama önceki boğumlanması belirsiz olmayan ünlü üzerindedir, *púli* [*púli*] “balık” gibi. Sözcükteki tüm ünlüler boğumlanması belirsiz ünlülerden ise, vurgu ilk hecededir, örn. *yík̪ir* [*yík̪ir*] “ikiz”⁴. Güçlü bir şekilde Rusçadan etkilenmiş varyantlarda, değişen vurgu ve perde vurgusu aynı heceye denk düşebilir.

⁴ Bu paragraftaki sözcüklerin standart yazımları sırasıyla *hula* “şehir”, *hula-na* “şehir”, *pul̪i* “balık”, *yík̪ir* “ikiz”.

Biçim Ses Bilgisi

Ünsüz sesbirimlerin oluşumu fonetik konumlara bağlıdır. *h* dışında, ötümsüz sert ünsüzler ünlüler arası konumda ve *r*, *l*, *m* ve *n*'den sonra ve bir ünlüden önce yumuşar, örn. *kaCaGa-Ba* [*kaʃaGa-Ba*] (качакапа) “keçiyle”. Ötümsüz sert ünsüzler ince ünlülerden önce ve sonra damaksillaştır, örn. *pürti* [*pürti*] (пүрт) “kulübe”. *r*, *l*, *m* ve *n*'den sonra ve ince ünlüler arasında ise ötümlü ve damaksillaşmış hâle gelirler, örn. *śiDel-śiy-ñ-çe*⁵ [*śiDälśiy-ñ-ǰä*] (сѣтел-чий-ѣн-че) (masa-üst-3. kişi iyelik eki-bulunma durum eki) “X’in masasında”.

Hece içi ön ve arka damak uyumu, asli kelimelerin içsel bir özelliğidir. Eklerin altbiçimleri de heceler arası uyumu kanıtlar. Belirtme-yönelme eki {-nA}, kalın ünlülü gövdelerden sonra *-na* ve ince ünlülü gövdelerden sonra *-ne* şeklindedir. Yalnızca ince ünlülü biçimi bulunan 3. tekil kişi iyelik eki {-i/i(n)} veya çoğul eki {-sem} gibi kalın ünlülü altbiçimleri olmayan ekler ünlü uyumunu bozabilir.

Biçim ses bilgisel kurallar, eklenme sırasında ünlülerin düşmesi ve ünsüzlerin ikizleşmesi gibi sözcük kökünün sonundaki seslerin değişikliği ile sonuçlanan ses olaylarına neden olabilir. Bu tür değişiklikler, ilerleyen kısımlarda, eklerin tek tek sunumuyla bağlantılı olarak tartışılacaktır.

Yazım

Çuvaşçanın yazı sistemi, 1872 yılında İvan Yakovlev’in⁶ Çuvaşçaya özgü *ĩ*, *ĩ*, *ü* ve *ś* seslerini göstermek amacıyla *ĩ* için *ǎ*, *ĩ* için *ě*, *ü* için *y* ve *ś* için *ç* şeklinde olan özel Kiril karakterlerini alfabeyle eklemesiyle oluşturuldu. Onun oluşturduğu sistem, kendisine ait Çuvaşça ses birimi anlayışına dayanıyordu ve sesbirimcikleri göstermiyordu. 1938’de tanıtılan resmi Çuvaşça yazı sistemi, Yakovlev’in modelini küçük değişikliklerle takip etmektedir.

BİÇİM BİLGİSİ

Adlar

Ad gövdelerinin türetilmesi

Bir işi yapan kişiyi belirten adlar {+ś(i)}/{+ś(i)} ekiyle oluşturulur, *timĩr-śĩ* [*timĩr-śĩ*] “demirci” ← *timĩr* [*timĩr*] “demir” gibi. Küçültme belirten adlar {+(i)k}/{+(i)k} ve {+şkA} ekleriyle türetilirler, *çipĩ-k* [*çĩBĩ-k*] “civcivcik” ← *çipĩ* [*çĩBĩ*] “civciv”, *śuna-ška* [*śuna-ška*] “kızakçık” ← *śuna* [*śuna*] “kızak” gibi. {+li}/{+li} eki addan sıfat yapar, örn. *ĩs-lĩ* [*ĩs-lĩ*] “akıllı” ← *ĩs* [*ĩs*] “akıl”. {+lih}/{+lih} eki, adlardan soyut adlar türetir, *açalĩh* [*açalĩh*] “çocukluk” ← *aça* [*aça*] “çocuk” gibi. {+hi} eki zaman bildiren sıfatlar türetir, *śĩr-hi* [*śĩr-çi*] “geceki”

⁵ Bu paragraftaki sözcüklerin standart yazımları sırasıyla *kaçaka-pa* (качакапа) “keçiyle”, *pürt* (пүрт) “kulübe”, *śiel-śiy-ñ-çe* (сѣтел-чий-ѣн-че) (masa-üst-3. kişi iyelik eki-bulunma durum eki) “X’in masasında”.

⁶ Yazının aslında Nikolay Yakovlev olarak verilmiştir (bk. s. 463). Ancak bilindiği gibi 1872’de günümüzde hâlen kullanılmakta olan Çuvaş alfabesini düzenleyen İvan Yakovleviç Yakovlev’dir.

← *śīr* [śīr] “gece” gibi. Sıfatlar, ilk hecenin tekrarlanması ile pekiştirilebilir, örn. *hup-hura* [χup-χura] “kapkara” ← *hura* [χura] “kara”. Yoksunluk bildiren ek {+sīr}/{+sīr}’dir, *aça-sīr* [aĵa-sīr] “çocuksuz” ← *aça* [aĵa] “çocuk” gibi.

İki ögeli bileşikler, bağımsız iki addan oluşur ve tek bir anlam ifade ederler. *śīr* [śīr] “yer” ve *śiv* [śiv] “su” sözcüklerinden *śīr-śiv* [śīr-śiv] “ülke” gibi. Bileşikler, ikinci sözcüğün üçüncü kişi iyelik eki ile işaretlendiği iki kurucu ögeden de oluşabilir, örn. *sīel ur-i* [sīDāl ur-i] “masa ayağı”, *tīp hul-i* [tāpχul-i] “başkent”, “ana şehir”, *čīvaš vula-kan-ī* [čīvaš vula-Gan-ī] “Çuvaş okuyucusu”.

Çekim

Çuvaşça ad paradigması üç ana kategori içerir: durum, sayı ve iyelik (Sergeyev 2017: 116–187). Eklerin dizilimi tipik Türkçe ek diziliminden farklıdır: kök ya da gövde + iyelik ekleri + sayı + durum ekleri, *Čīvaš vul-akan-ī-sen-e* [Čīvaš vul-aGan-ī-sān-ā] (Çuvaş okuyucu-iyelik eki-çoğul eki-belirtme-yönelme eki) “Çuvaş okuyucularına” gibi.

Çoğul eki, bir durum ekinden önce ya da iyelik ekinden sonra gelen ve ünlü uyumuna girmeyen {+sem} veya {+sen} ekidir, örn. *hula-sen-çe* [χula-sān-ĵā] “şehirlerde” ← *hula-sem* [χula-sām] “şehirler”⁷.

Yalın durum, ilgi durumu, belirtme-yönelme durumu, bulunma durumu, ayrılma durumu ile araç-birliktelik durumu altı temel durumdur.

Yalın durum eksizdir.

İlgi durumu eki, kök ya da gövdelere göre farklılık göstermektedir. *a* veya *e* ile biten kök ya da gövdelerden sonra {+(n)in}/{+(n)in} biçimindedir, *laša-n(in)* [laža-n(in)] “atın” ← *laša* [laža] gibi. *i*’den sonra {+yīn}/{+yīn} veya {+n} biçimindedir, örn. *laš-i-n* [laž-i-n] (at-3. tekil kişi iyelik eki-ilgi durumu eki) ← *laš-i* [laž-i] (at-3. tekil kişi iyelik eki). Ünsüz+*i/i* ile biten kök ya da gövdelerden sonra, kök ünlünün düşmesiyle {+in}/{+in} olur, örn. *pull-īn*⁸ [pul-īn] (balık-ilgi durumu eki) ← *pulī* [pulī] “balık”. Ünsüz+*u/ü* ile biten kök ya da gövdelerden sonra, *u*, *iv*, *ü* ise *iv* olur, örn. *tiv-īn* [tīv-īn] (dağ-ilgi durumu eki) ← *tu* [tu] “dağ”, *piv-īn* [pīv-īn] (boy-ilgi durumu eki) ← *pü* [pü] “boy”. İlgi eki, çoğul ekli sözcüklere de eklenebilir, örn. *alīk-sen-īn* [alīk-sān-īn] (kapı-çoğul eki-belirtme durumu eki) ← *alīk* [alīk] “kapı”, *pulī-sen-īn* [pulī-sān-īn] (balık-çoğul eki-ilgi durumu eki) ← *pulī* [pulī] “balık”.

⁷ Bu cümle yazının orijinalinde “The plural marker is the nonharmonic suffix {+sām} or {+sān} before a case or a possessive suffix, e.g. *χula-sān-ĵā* ‘in towns’ ← *χula-sām* ‘towns’” (bk. s. 463) biçimindedir. Ancak bilindiği gibi Çuvaşçada çoğul eki, iyelik ekinden sonra gelmektedir (bk. s. 464). Bu nedenle cümlenin orijinalinde esasen bu kısım “... before a case or after a possessive suffix” olacakken dizgiden kaynaklı olarak “after” eksik kalmış olmalı.

⁸ Yazının aslında *pul-īn* yani *pul-īn* (bk. s. 463). Ancak Çuvaşçada iki heceli olan ve ikinci hecesi ünsüz+*i/i* ile biten kök ya da gövdelerden sonra ilgi ekinin gelmesi durumunda ikinci hecedeki ünsüz ikizleşir. Bu nedenle *pull-īn* olmalı.

Belirtme-yönelme durumu eki {+(n)A}'dır, örn. *kaşkır-a* [*kaškır-a*] (kurt-belirtme-yönelme durum eki). Ünlü ile biten kök ya da gövdelerden sonra ek, çoğunlukla {+nA} biçimindedir, *hula-na* [*χula-na*] (şehir-belirtme-yönelme durum eki) gibi. Ünsüz+*i/i* ile biten kök ya da gövdelere eklenmesi durumunda, kök ya da gövde sonundaki ünlü düşer, örn. *tırr-a* [*tır:-a*] (tahıl-belirtme-yönelme durumu eki) ← *tırī* [*tīrī*] “mısır”. *i* ile biten kök ya da gövdelerden sonra ek *-ye* biçimindedir, örn. *şışi-ye* [*şīši-yä*] (fare-belirtme-yönelme durumu eki) ← *şışi* [*şīši*] “fare”. Ünsüz+*u/ü* ile biten kök ya da gövdelerden sonra, *u*, *iv*, *ü* ise *iv* olur, bu durumda ek *a* veya *e* biçimindedir, örn. *tīv-a* [*tīv-a*] (dağ-belirtme-yönelme durumu eki) ← *tu* [*tu*] “dağ”, *piliv-e* [*pīlīv-ä*] (bilgi-belirtme-yönelme durumu eki) ← *pil-ü* [*pīl-ü*] “bilgi”.

Bulunma durumu eki ünsüzle biten kök ya da gövdelerden sonra {+rA} biçimindedir, ancak *-n*, *-l* ve *-r*'den⁹ sonra {+tA} kullanılır, örn. *uy-ra* [*uy-ra*] “tarlada” (tarla-bulunma durumu eki) ← *uy* [*uy*] “tarla”, *vırman-ta* [*vīrman-Da*] “ormanda” (orman-bulunma durumu eki) ← *vırman* [*vīrman*] “orman”, *kil-te* “evde” [*kīl-Dä*] (ev-bulunma durumu eki) ← *kil* [*kīl*] “ev”, *şır-te* [*şīr-Dä*] “yerde” (yer-bulunma durumu eki) ← *şır* [*şīr*] “yer”. Ekin {+çe}¹⁰ biçimi ise zamir *n*'si ile birlikte üçüncü tekil kişi iyelik ekinden sonra ve çoğul eki {-sen}'den sonra gelir, örn. *hul-in-çe* [*χul-in-jä*] “X'in şehrinde” (şehir-3. tekil kişi iyelik eki-bulunma durumu eki) ← *hula* [*χula*] “şehir”, *yal-sen-çe* [*yal-sän-jä*] “köylerde” (köy-çoğul-bulunma durumu eki) ← *yal* [*yal*] “köy”.

Ayrılma durumu ekleri {+rAn}, {+tAn} ve {+çen}'dir¹¹, örn. *uy-ran* [*uy-ran*] “tarladan” ← *uy* [*uy*] “tarla”, *vırman-tan* [*vīrman-Dan*] “ormandan” ← *vırman* [*vīrman*] “orman”, *yal-sen-çen* [*yal-sän-jän*] “köylerden” ← *yal* [*yal*] “köy”, *hul-in-çen* [*χul-in-jän*] “X'in şehrinde” (şehir-3. kişi iyelik eki-ayrılma durumu eki) ← *hula* [*χula*] “şehir”.

Araç durumu eki {+pA}'dır¹², daha eski bir araç sontakısının ekidir, örn. *arşin-pa* [*aršin-Ba*] “adamlarla” ← *arşin* [*aršin*] “adam”. Bu ek, çoğul ekinden sonra ve kişi zamirlerinin ilgi ekli çekimlerinden sonra da eklenir, örn. *arşin-sem-pe* [*aršin-säm-Bä*] “adamlarla”.

Diğer durum ekleri zarf biçimlerinde ortaya çıkar, örn. yön gösterme durumu eki {+(A)lA} ve arkaik araç durumu eki {+n}, *vırman-alla* [*vīrman-al:a*] “ormana doğru”, *kun-î-n* – *şır-î-n* [*kun-î-n* – *şīr-î-n*] “gündüzlü geceli, sabah

⁹ Yazının aslında “The locative marker is {+rA} after stem-final consonants, but {+tA} is used after *-n* and *-l*” (bk. s. 464). Ekin *-n*, *-l* ile birlikte *-r* ile biten köklere de {+tA} biçimi gelir. Burada *-r*'nin yazımı dizgi kaynaklı eksik kalmış olmalı, nitekim örneklerde görüldüğü üzere *-r*'li biçimler de mevcuttur.

¹⁰ Yazının aslında {+Čä} (bk. s. 464).

¹¹ Yazının aslında {+rAn}, {+tAn}, {+Čän} (bk. s. 464).

¹² Yazının aslında {+PA} (bk. s. 464).

akşam” (gündüz-3. tekil iyelik eki-araç durumu eki-gece-3. tekil iyelik eki-araç durumu eki) gibi.

Çuvaşçanın dil bilgisi kitaplarında {+pA} ve {+şin}/{+şin} ¹³ ekleri *birlen* [*birlän*] “ile” ve *için* [*için*] “için”, “çünkü” sontakılarının ekleri olarak ele alınır, örn. *ivl-ım-pa yimik-ım* [*ivl-ım-Ba yimig-ım*] “oğlumla küçük kız kardeşim”, *irik-şin şap-ış* [*irik-şin şab-ış*] “özgürlük için savaş”. Araç durumu eki “biz” ve “siz” zamirlerinin ilgi ekli çekimlerinden sonra da gelir, örn. *man-pa* [*man-Ba*] “benimle”, *san-pa* [*san-Ba*] “seninle”, *pir-ın-pe* [*pir-ın-Bä*] “bizimle”, *sir-ın-pe* [*sir-ın-Bä*] “sizinle”.

İyelik çekiminin 1. ve 2. kişi biçimleri, ünlem kullanımları ve akrabalık terminolojisi dışında düşer, *Tus-ım!* [*Tus-ım!*] “Dostum!”, *şillı-m* [*şil-ı-m*] “küçük erkek kardeşim”. Bunların yerini çoğunlukla *man(ın) açca* [*man(ın) açca*] “benim çocuğum” gibi analitik yapılar alır.

3. kişi iyelik eki durum eklerini alabilmesini sağlayan bir zamir *n*’sine sahiptir, örn. *şurtın-çe* [*şurtın-jä*] “X’in evinde”. Ayrıca, diğer durum eklerinin önüne de *n* gelir.

Çoğul eki, iyelik ekinden sonra gelir, örn. 1. tekil {+ (i)m-sem/(i)m-sem}, 2. tekil {+ u-sem/ü-sem}, 3. tekil {+ i-sem}, 1. çoğul {+ (i)m-ır-sem/(i)m-ır-sem}, 2. çoğul {+ ır-sem/ır-sem}.

Tablo 30.3 *Vırman* [*Vırman*] “Orman” Sözcüğünün Durum Paradigması

	TEKİL	ÇOĞUL
<i>Yalın</i>	<i>vırman</i> [<i>vırman</i>] “orman”	<i>vırman-sem</i> [<i>vırman-säm</i>] “ormanlar”
<i>İlgi</i>	<i>vırman-ın</i> [<i>vırman-ın</i>] “ormanın”	<i>vırman-sen(ın)</i> [<i>vırman-sän(ın)</i>] “ormanların”
<i>Belirtme-yönelme</i>	<i>vırman-a</i> [<i>vırman-a</i>] “ormana”	<i>vırman-sen-e</i> [<i>vırman-sän-ä</i>] “ormanlara”
<i>Bulunma</i>	<i>vırman-ta</i> [<i>vırman-Da</i>] “ormanda”	<i>vırman-sen-çe</i> [<i>vırman-sän-jä</i>] “ormanlarda”
<i>Ayrılma</i>	<i>vırman-tan</i> [<i>vırman-Dan</i>] “ormandan”	<i>vırman-sen-çen</i> [<i>vırman-sän-jän</i>] “ormanlardan”
<i>Araç-birliktelik</i>	<i>vırman-pa</i> [<i>vırman-Ba</i>] “ormanla”	<i>vırman-sen-pe</i> [<i>vırman-säm-Bä</i>] “ormanlarla”

Sıfatlar

Sıfatlarda karşılaştırma anlamı veren {+rAh} ¹⁴ ve {+tArAh} ekleri kullanılır, örn. *Vıl man-ran şül-ı-reh* [*Vıl man-ran şülü-räx*] “O benden uzun”, *Kaşkır yı-t-ıran hayar-tarah* [*Kaşkır yid-ıran xayar-Darax*] “Kurt köpekten daha yırtıcı”.

¹³ Yazının aslında {+pA} ve {+şin} (bk. s. 464).

¹⁴ Yazının aslında {+(A)rAh} yani {+(A)rAh} (bk. s. 465) olarak yazılmış ancak {+rAh} biçiminde olmalı.

{+tArAh} biçimi, *r* sesi ile biten kök ya da gövdelerden sonra kullanılır, *şivîr-tereh* [šivîr-Däräχ] “daha keskin” ← *şivîr* [šivîr] “keskin”.

En üstünlük derecesi çoğunlukla *çi* [çi] ilgeci ile ifade edilir, örn. *çi layîh* [çi layîχ] “en iyi”. Pekiştirilmiş biçimler, ilk hecenin biraz değiştirilmiş olarak tekrarlanmasıyla oluşturulur, *-p*, *-m* ya da *-n* ünsüzlerinin, ilk hecenin son ünsüzünün yerine konulmasıyla *hîp-hîrlî* [χîp-χîrlî] “kıpırmızı”, *kîm-kîvak* [kîm-kîvak] “masmavi” veya *tîp-tulli*¹⁵ [tîp-tuli] “dopdolu” sözcüklerinde olduğu gibi. Pekiştirme anlamı, sözcüğün aynen tekrarlanması ile de ifade edilebilir, *şurî-şurî* [şurî-şurî] “bembeyaz”.

Zamirler

Kişi zamirleri *epî* [äBî] “ben”, *esî* [äzî] “sen”, *vîl* [vîl] “o”, *epi-r* [äBi-r] “biz”, *esi-r* [äzi-r] “siz”, *vî-sem* [vî-zäm] “onlar”dır. İlgi ekli biçimleri iyelik zamiri işlevi görür: *man-în* [man-în] “benim”, *san-în* [san-în] “senin”, *un-în* [un-în] “onun”, *pir-în* [pir-în] “bizim”, *sir-în* [sir-în] “sizin” ve *vî-sen* [vî-zän] “onların”.

Gösterme zamirleri çeşitli yakınlık derecelerini ifade eder: *ku* [ku] “bu”, *sakî* [šaGî] “bu, işte bu”, *savî* [savî] “şu” ve *leşî* [läžî] “o”.

Dönüşlülük zamirleri *ha-m* [χa-m] “kendim”, *hu*¹⁶ [χiv] “kendin”, *hîy*¹⁷ “kendi”, *ha-mîr* [χa-mîr] “kendimiz”, *hîv-îr* [χiv-îr] “kendiniz” ve *hîy-sem* [χiy-säm] “kendileri”dir.

Soru zamirleri arasında *kam?* [kam?] “kim?”, *mîn?* [mîn?] “ne?”, *mîn-le?* [mîn-lä?] “ne çeşit”, “nasıl?”, *îs-ta* [îs-ta] “nerede?”, *hîş-(î)* [χîž-(î)] “hangisi?”, *mi-şe?* [mi-žä?] “kaç?” ve *yep-le?* [äp-lä?] “ne çeşit?”, “nasıl?” vardır. Topluluk zamirleri *pur* [pur] “hep, her”, *pur-te* [pur-tä] “hepsi”, *pîîm* [pîDîm] “bütün” ve *kaş-ni* [kaš-ni] “her”dir.

Tablo 30.4 İyelik Ekleri

	TEKİL	ÇOĞUL
1.	{+(î)m}/{(î)m}	{+(î)m-îr}/{+(î)m-îr}
2.	{+u}/{+ü}	{+îr}/{+îr}
3.	{+î}, {+i}	

¹⁵ Yazının aslında *tîp-tuli* yani *tîp-tuli* biçiminde (bk. s. 465). Ancak *tîp-tulli* olmalı.

¹⁶ Yazının aslında *χiv* (bk. s. 465) yani *hîv* biçimindedir. Ancak *hu* olmalı.

¹⁷ Yazının aslında dönüşlülük zamirinin üçüncü tekil kişi biçiminin anlamları bulunmakta ancak sözcüğün kendisi yer almamaktadır (bk. s. 465). Bu nedenle metin içine çeviren tarafından eklenmiştir.

Tablo 30.5 Kişi Zamirleri

	TEKİL			ÇOĞUL		
	“ben”	“sen”	“o”	“biz”	“siz”	“onlar”
Yalın	<i>epī</i> [äBi]	<i>esī</i> [äzi]	<i>vīl</i> [vīl]	<i>epi-r</i> [äBi-r]	<i>esi-r</i> [äzi-r]	<i>vī-sem</i> [vī-zām]
İlgi	<i>man-īn</i> [man-īn]	<i>san-īn</i> [san-īn]	<i>unīn</i> [un-īn]	<i>pīr-īn</i> [pīr-īn]	<i>sir-īn</i> [sir-īn]	<i>vī-sen-(īn)</i> [vī-zān-(īn)]
Belirtme-yönelme	<i>man-a</i> [man-a]	<i>san-a</i> [san-a]	<i>ī-na</i> [ī-na]	<i>pīr-e</i> [pīr-ä]	<i>sir-e</i> [sir-ä]	<i>vī-sen-e</i> [vī-zān-ä]
Bulunma	<i>man-ra</i> [man-Da]	<i>san-ra</i> [san-Da]	<i>un-ra</i> [un-Da]	<i>pīr-te</i> [pīr-Dä]	<i>sir-te</i> [sir-Dä]	<i>vī-sen-çe</i> [vī-zān-ĵä]
Ayrılma	<i>man-ran</i> [man-Dan]	<i>san-ran</i> [san-Dan]	<i>un-ran</i> [un-Dan]	<i>pīr-ten</i> [pīr-Dän]	<i>sir-ten</i> [sir-Dän]	<i>vī-sen-çen</i> [vī-zān-ĵän]

Tablo 30.6 Gösterme Zamirleri

	TEKİL		ÇOĞUL	
	“bu”	“bu”	“bunlar”	“bunlar”
Yalın	<i>ku</i> [ku]	<i>śakī</i> [śaGī]	<i>ku-sem</i> [ku-sām]	<i>śak-sem</i> [śak-sām]
İlgi	<i>ku-nīn</i> [ku-nīn]	<i>śakī-n</i> [śaGī-n]	<i>ku-sen</i> [ku-sān]	<i>śak-sen</i> [śak-sān]
Belirtme-Yönelme	<i>ku-na</i> [ku-na]	<i>śak-na</i> [śak-na]	<i>ku-sen-e</i> [ku-sān-ä]	<i>śak-sen-e</i> [śak-sān-ä]
Bulunma	<i>ku-n-ta</i> [ku-n-Da]	<i>śakī-n-ta</i> [śaGī-n-Da]	<i>ku-sen-çe</i> [ku-sān-ĵä]	<i>śak-sen-çe</i> [śak-sān-ĵä]
Ayrılma	<i>ku-n-tan</i> [ku-n-Dan]	<i>śakī-n-tan</i> [śaGī-n-Dan]	<i>ku-sen-çen</i> [ku-sān-ĵän]	<i>śak-sen-çen</i> [śak-sān-ĵän]
	“şu”	“o”	“şunlar”	“onlar”
Yalın	<i>śavī</i> [śavī]	<i>leşī</i> [lāşī]	<i>śav-sem</i> [śav-sām]	<i>leş-sem</i> [lāş-sām]
İlgi	<i>śavī-n</i> [śavī-n]	<i>leşī-n</i> [lāşī-n]	<i>śav-sen</i> [śav-sān]	<i>leş-sen</i> [lāş-sān]
Belirtme-Yönelme	<i>śav-na</i> [śav-na]	<i>leş-ne</i> [lāş-nä]	<i>śav-sen-e</i> [śav-sān-ä]	<i>leş-sen-e</i> [lāş-sān-ä]
Bulunma	<i>śavīn-ta</i> [śavīn-Da]	<i>leşīn-çe</i> [lāşīn-ĵä]	<i>śav-sen-çe</i> [śav-sān-ĵä]	<i>leş-sen-çe</i> [lāş-sān-ĵä]
Ayrılma	<i>śavī-n-tan</i> [śavī-n-Dan]	<i>leşī-n-çen</i> [lāşī-n-ĵän]	<i>śav-sen-çen</i> [śav-sān-ĵän]	<i>leş-sen-çen</i> [lāş-sān-ĵän]

Tablo 30.7 Sayılar

SAYILAR		NİTELEMEDE	SAYILAR		NİTELEMEDE
1	<i>pïrre</i> ¹⁸ [<i>pīrā</i>]	<i>pïr</i> [<i>pīr</i>]			
2	<i>iki</i> [<i>ikī</i>]	<i>ikī, ik</i> [<i>iĠī, ik</i>]	20	<i>şirīm</i> [<i>şirīm</i>]	
3	<i>vişī</i> [<i>vişī</i>]	<i>vişī, viş</i> [<i>vižī, viş</i>]	30	<i>vītīr</i> [<i>vīDīr</i>]	
4	<i>tīvatī</i> [<i>tīvatī</i>]	<i>tīvatī, tīvat</i> [<i>tīvaDī, tīvat</i>]	40	<i>hīr-ih</i> [<i>χīrīχ</i>]	
5	<i>pillik</i> [<i>pil.ik</i>]	<i>pilik</i> [<i>pilīk</i>]	50	<i>allī</i> [<i>al.ī</i>]	<i>alī</i> [<i>alī</i>]
6	<i>ultī</i> [<i>ultī</i>]	<i>ultī, ult</i> [<i>ulDī, ult</i>]	60	<i>ut-mīl</i> [<i>ut-mīl</i>]	
7	<i>şiçī</i> [<i>şiçī</i>]	<i>şiçī, şiç</i> [<i>şījī, şiç</i>]	70	<i>şit-mīl</i> [<i>şit-mīl</i>]	
8	<i>sakkīr</i> [<i>sakīr</i>]	<i>sakīr</i> [<i>saĠīr</i>]	80	<i>sakīr-vunnī</i> [<i>saĠīr-vun.ī</i>]	<i>sakīr-vunī</i> [<i>saĠīr-vunī</i>]
9	<i>tīhhīr</i> [<i>tīχ.īr</i>]	<i>tīhīr</i> [<i>tīχīr</i>]	90	<i>tīhīr-vunnī</i> [<i>tīχīr-vun.ī</i>]	<i>tīhīr-vunī</i> [<i>tīχīr-vunī</i>]
10	<i>vunnī</i> [<i>vun.ī</i>]	<i>vunī, vun</i> [<i>vunī, vun</i>]	100	<i>şīr</i> [<i>şīr</i>]	

Belirsizlik zamirleri *ta-kam* [*ta-kam*] “birisi”, *te-mīn* [*tā-mīn*] “bir şey”, *te-miše* [*tā-mižā*] “bir miktar”, “birkaç”, *ta-hīşī* [*ta-χīžī*] “birisi” ve *te-mīn-le* [*tā-mīn-lā*] “herhangi bir”. Olumsuz zamirler arasında ise *ni-kam* [*ni-kam*] “hiç kimse”, *ni-mīn* [*ni-mīn*] “hiçbir şey” ve *ni-hīş-ī* [*ni-χīž-ī*] “hiçbiri” vardır (Sergeyev 2017: 237–268).

Sayılar

Asıl sayıların *pïrre*¹⁹ [*pīrā*] “bir” gibi bağımsız ve bir de *pïr* [*pīr*] “bir” gibi kısa niteleyici olarak kullanılan biçimleri vardır.

Sıra sayıları {+mīş} ekiyle oluşturulur, *pïrre-mīş*²⁰ [*pīrā-miş*] “birinci” gibi.

Üleştirme eki {+şAr}’dır, *sakīr-şar* [*sakīr-şar*] “sekizer” gibi.

Topluluk sayıları *ikkī-n*²¹ [*ikī-n*] “ikisi” örneğinde olduğu gibi {+(ī)n}/{+(ī)n} eki ile ya da *ik-sī-mīr* [*ik-sī-mīr*] “ikimiz” örneğindeki gibi iyelik ekleriyle yapılabilir.

Kesir sayıları asıl sayılarla sıra sayılarının birleşmesiyle oluşur, örn. *pïrre-vişi-mişi*²² [*pīrā-vişi-mişi*] “üçte bir”.

¹⁸ Yazının aslında *pīre* (bk. s. 466) yani *pīre* biçimindedir. Ancak *pïrre* olmalı.

¹⁹ bk. dipnot 14.

²⁰ Yazının aslında *pīre-mişi* (bk s. 466) yani *pīre-mişi* biçimindedir. Ancak *pïrre-mişi* olmalı.

²¹ Yazının aslında *ikī-n* (bk. s. 467) yani *ikī-n*. Ancak *ikkī-n* olmalı.

²² Yazının aslında *pīre-vişi-mişi* (bk. s. 467) yani *pīre-vişi-mişi* biçimindedir. Ancak *pïrre-vişi-mişi* olmalı.

Çuvaşçada, sayılan varlığı göndergede bulunan sözcükten önce gelen birtakım sınıflandırıcılara sahiptir, örn. *pîrçî* [*pîrçî*] “bir şeyin parçası, tanesi”, *tuna* [*tuna*] “sap”.

Zarflar

Birkaç sözcük yalnızca zarf işlevinde kullanılabilir, örn. *yalan* [*yalan*] “sürekli”, *aran* [*aran*] “güçlkle”, *pit(i)* [*pit(i)*] “çok”. Sıfatlar, herhangi bir ek olmaksızın zarf işlevi görebilir, örn. *Vil layih vîren-e-t'* [*Vil layih vîrân-ä-t'*] “O iyi öğreniyor”. Zarflar çoğunlukla bir durum eki almış biçimdedirler, *ayal-ta* [*ayal-ta*] “aşağıda” (aşağı-bulunma durumu eki), *huşî-ran* [*huşî-ran*] “ara sıra” (ara-ayrılma durumu eki) gibi. Bazı kalıplaşmış biçimler yön gösterme eki gibi işlek olmayan durum eklerini içerir, örn. *anat-alla* [*anat-al:a*] “aşağıya doğru” (alt kısım-yön gösterme durumu eki). Sık kullanılan zaman zarfları arasında *payan* [*payan*] “bugün”, *halî* (*hal'*) [*çalî* (*çal'*)] “şimdi” ve *kış* [*kış*] “birazdan” bulunur. Yer bildiren zarflar *kun-ta* [*kun-Da*] “burada”, *un-ta* [*un-Da*] “orada” ve *le-re* [*lä-rä*] “oraya”dır.

Diğer Biçim Bilgisel Kategoriler

Sontakılar

Sontakılar, cümleleri adcıl bir tümleçle birleştiren ve onlara farklı durumlar veren bağdaştırıcılardır. Yalın durum, *kaşa* [*kaşa*] “süresince”, *pek* [*päk*] “gibi”, *pir-ki* [*pir-gi*] “ötürü”, *şin-çen* [*şin-jän*] “hakkında”, “-dan”, *tavra* [*tavra*] “etrafında”, *tîrîh* [*tîrîh*] “boyunca”, *valli* [*val:i*] “için”, *vitîr* [*viDir*] “arasından”, “içinden” ve *urlî* [*urlî*] “karşıya, boyunca” sontakıları tarafından seçilir.

Belirtme-yönelme durum eki *kur-a* [*kur-a*] “göz önünde tutulunca”, “göre”, *may* [*may*] “göre”, *pîh-ma-sîr-ah* [*pîh-ma-zîr-aç*] “rağmen”, “bağlı olarak”, *pula* “ötürü”²³, *hirîş* [*çirîş*] “karşı”, “karşıt” vb. sontakıları tarafından yönetilir.

Ayrılma durum eki *puş-la-sa* [*puş-la-za*] “başlayarak”, *var-a* [*var-a*] “sonra”, *puş-ne* [*puş-nä*] “başka”, “başkaca” vb. sontakıları tarafından yönetilir.

Diğer bir şekli ise, genellikle konumsal ilişkileri belirtmek için kullanılan ve durum eklerinin yanı sıra iyelik eki de alan yardımcı adlardır. Adcıl tümleç odak konumdayken ilgi durum eki alır, örn. *man-în um-în-çe* [*man-în um-în-jä*] “benim önümde” ya da *man um-ra* [*man um-ra*] “benim önümde”. Sontakı olarak dil bilgiselleşmiş ve konum ifade eden adlar şunlardır: *iş(i)* [*iş(i)*] “iç”, *kut* [*kut*] “alt

²³ Yazının aslında “The accusative-dative is governed by *kur-a* ‘considering’, ‘according’, *may* ‘in the direction of’, *pîh-ma-zîr-aç* ‘in spite of’, ‘due to’, ‘because of’, *çirîş* ‘against’, ‘opposite’, etc” (bk. s. 467). Ancak *pîh-ma-zîr-aç* yani *pîh-ma-sîr-ah* sözcüğünün, “because of”a karşılık gelen bir anlamı yoktur. Burada ‘due to’ dan sonra Çuv. *pula* sözcüğü eksik kalmış görünüyor. Çünkü “because of” yani “-den dolayı, ötürü” anlamı, Çuv. *pula* sözcüğünün anlamıdır. Bu nedenle metin içine çeviren tarafından eklenmiştir.

taraf”, “dip”, *pat* [*pat*] “yakın”, *si* [*si*] “üst taraf”, “yüzey”, *sum* [*sum*] “yan”²⁴, *tîrî* [*tîrî*] “tepe”, *um* [*um*] “ön kısım”, *vîrîn* [*vîrîn*] “yer”, *hîr(i)* [*χîr(i)*] “sınır”, “kıyı”, *hîs* [*χîs*] “arka kısım”, *huşî* [*χuşî*] “ara” ve *yen* [*yän*] “yan”dır.

Sona gelen sözcüklerden son zamanlarda ortaya çıkan birkaç ek bulunmaktadır: {-çen} “-e kadar”, örn. *tîhîr sehet-çen* [*tîχîr säχät-çän*] “saat dokuza kadar”, {-şîn}/{-şîn} “için”, örn. *mîr-şîn kîreş-* [*mîr-şîn kîräs-*] “barış için savaşmak”, {+seren} “her”, ör. *kil-seren* [*kil-zärän*] “her ev”, *şul-seren* [*şul-zärän*] “her yıl”, “yıllık”.

{tA} “ve”, “da/de”, *tata* [*taDa*] “ve”, *ançah (ta)* [*ançax (ta)*] “ancak” ve *şapah (ta)* [*şapax(ta)*] “ama” gibi bağlaçlar ögeler arasında bağlantı kurar, örn. *Şak hîr aha şül-lî te kapîr* [*Şak χîr aça şül-lî tä kaBîr*] “Bu kız uzun ve güzel”, *İner sir-în pat-î-ra pîr-sa-tî-mîr*, *ançah esir kil-te pul-mar-îr* [*İnär sir-în paD-î-ra pîr-sa-tî-mîr*, *ançax äzir kil-Dä pul-mar-îr*] “Dün sizin evinize geldik ama siz evde değildiniz”.

Ünlemler tek başına veya bir cümlenin başında bulunur ve söylenişlerinin ardından bir durak gelir. *Ah!* [*aχ!*] “ah!”, *ey!* [*äy!*] “ey!”, *ay-tîrah!* [*ay-tîrax!*] “Aman Tanrım!” ve selamlama ile kalıplaşmış ifadeler olan *Sivî-i!* [*Sivî-i!*] “Merhaba!”, *Sivî pul(îr)!* [*Sivî pul(îr)!*] “Hoşça kal!” ve *Tavtapuś!* [*TavtaBuś!*] “Teşekkürler!” ünlemler arasında sayılabilirler.

Eylemler

Türetim

Addan eylem yapan ekler {+lA-} ve {+At-} çoğunlukla adlardan geçişli eylemler türetir, *vîs-le-* [*vîs-lä-*] “bitirmek” ← *vîs* [*vîs*] “son, bitim”, *şur-at-* [*şur-at-*] “ağartmak” ← *şurî* [*şurî*] “beyaz” gibi, ancak {+lA-n-} geçişsiz eylemler türetir, örn. *ikkî-le-n-*²⁵ [*ikî-lä-n-*] “iki katına çıkmak” ← *ikî* [*ikî*] “iki”. {+tAt}, {+kAr}/{+kîr}/{+kîr}/{+hîr}/{+hîr} ²⁶ ve {+tH}/{+ih} ekleri yansıma sözcüklerden eylemler türetir, örn. *şîn-kîr-tat-* [*şîn-Gîr-tat-*] “şingırdamak” ← *şîn-kîr* [*şîn-Gîr*] “şangır şungur”, “ahenkli ses”.

Eylemden eylem yapım ekleri olarak pekiştirme belirtenler, sıklık belirtenler ve eylemin tarzını gösterenler sayılabilir, örn. *vîs-* [*vîs-*] “ölçmek”, *vîs-ele-* [*vîz-älä-*] “yavaşça ve sürekli bir biçimde ölçmek”, *kul-kala-* [*kul-Gala-*] “kıkır kıkır gülmek” ← *kul-* [*kul-*] “gülmek”, *üs-îr-kele-* [*üzär-gälä-*] “hafif hafif öksürmek” ← *üs-îr-* [*üzär-*] “öksürmek”²⁷.

²⁴ Yazının aslında *si* ‘upper part’, ‘surface’, *sum* ‘environs’ (bk. s. 467).

²⁵ Yazının aslında *ikî-lä-n-* (bk. s. 468) yani *ikî-le-n-* biçimindedir.

²⁶ Yazının aslında {+KAr}/{+Kîr} (bk. s. 468).

²⁷ Yazının aslında “üzär-gälä- ‘to have a slight cough’ ← *üzär-* ‘to cough’” yani *üser-kele-* ve *üser-* (bk. s. 468).

Çatı

Dönüştürülmüş-edilgen-orta çatı {-in-}/{-in-} eki ile oluşturulur, *hup-ın- [χuB-ın-]* “kapanmak” ← *hup- [χup-]* “kapamak” ve edilgen anlamıyla *sır-ın- [sır-ın-]* “yazılmak” ← *sır-²⁸ [sır-]* “yazmak” gibi.

{-(i)l-}/{-(i)l-} eki -t, -s, -s ve -r ile biten geçişli kök ya da gövdelerden edilgen-dönüştürülmüş-meçhul biçimler türetir, örn. *us-ıl- [uz-ıl-]* “açılmak” ← *us- [us-]* “açmak”, *tat-ıl- [taD-ıl-]* “yırtılmak” ← *tat- [tat-]* “yırtmak”, *sir-ıl- [sir-ıl-]* “ortadan kaldırılmak” ← *sir- [sir-]* “ortadan kaldırmak”.

Ortaklaşalık-işteşlik eki {-(i)ş-}/{-(i)ş-}’dir²⁹, *pal-la-ş- [pal-la-ş-]* “tanışmak” ← *pal-la- [pal-la-]* “tanımak” gibi.

Birkaç farklı ettirgenlik eki vardır.

{-tAr-}³⁰ en üretken olanıdır, örn. *kul-tar- [kul-Dar-]* “güldürmek” ← *kul- [kul-]* “gülmek”, *si-ter- [si-Där-]* “yedirmek” ← *si- [si-]* “yemek”, *üs-ter- [üs-tär-]* “büyütmek” ← *üs- [üs-]* “büyütmek”, *iş-ter- [iş-tär-]* “içirmek” ← *iş- [iş-]* “içmek”.

Kaş-ar- [kaş-ar-] “nakletmek”, *pus-ar- [pus-ar-]* “bastırmak”, *put-ar- [puD-ar-]* “batırmak”, *şit-ar- [şit-D-ar-]* “çukur oluşturmak”, *hit-ar- [hit-D-ar-]* “sağlamlaştırmak”, *vil-er- [vil-är-]* “öldürmek”, *piş-er- [piş-är-]* “pişirmek”, *pit-er- [pit-D-är-]* “bitirmek”, *şit-er- [şit-D-är-]* “yitirmek”, *şit-er- [şit-D-är-]* “yetiştirmek”, *vit-er- [vit-D-är-]* “ıslatmak”, *ük-er- [üg-är-]* “düşürmek” sözcükleri {-Ar-} eki ile türetilmiştir.

Lar-t- [lar-t-] “oturtmak” ← *lar- [lar-]* “oturmak”, *hıpar-t- [χipar-t-]* “kaldırmak” ← *hıpar- [χipar-]* “kalkmak” sözcükleri ise {-t-} eki ile türetilmiştir.

Eylemler farklı ettirgenlik eklerini alabilir, örn. *piş-er-t- [piş-är-t-]* ve *piş-er-ter- [piş-är-t-tär-]* “pişirtmek” ← *piş-er- [piş-är-]* “pişirmek”.

Yeterlik ve olasılığı ifade eden sözcükler {-Ay} ekini alır.

Yeterlik-olasılık ifade eden bir yapıdaki ek dizilimi çatı eki+yeterlik-olasılık eki+olumsuzluk eki şeklindedir, örn. *yurlat-tar-ay-ma- [yurla-tar-ay-ma-]* “şarkı söyletememek”. Ortaklaşalık-işteşlik eki ettirgenlik çatı ekiyle birleştirilebilir, örn. *pal-la-ş- [pal-la-ş-]* “tanışmak”, *pal-la-ş-tar- [pal-la-ş-tar-]* “tanıştırmak” ← *pal-la- [pal-la-]* “tanımak”.

Kılış Eylemlerinin Nitelemesi

Yardımcı eylemle oluşturulan kuruluşlar {-sA} zarf-fiili ve *irt- [irt-]* “karşıya geçmek”, *kil- [kil-]* “gelmek”, *kay- [kay-]* “gitmek”, *kır- [kır-]* “girmek”, *lar- [lar-*

²⁸ Yazının aslında *sır-* “yazmak” (bk. s. 468) biçimindedir.

²⁹ Buna ek olarak Çuvaşçada Genel Türkçe {-(I)ş-} ortaklaşalık-işteşlik ekinin kurallı biçimi olarak {-(i)ş-/--(i)ş-} vardır.

³⁰ Yazının aslında {-TAr-}.

] “oturmak”, *par-* [*par-*] “vermek”, *pırah-* [*pıraç-*] “bırakmak”, *pıt-* [*pıt-*] “bitmek”, *pır-* [*pır-*] “sürmek, sürüp gitmek”, *tır-* [*tır-*] “durmak”, *tul-* [*tul-*] “dolmak”, *tuh-* [*tuç-*] “çıkarmak”, *ük-* [*ük-*] “düşmek”, *hıvar-* [*çıvar-*] “bırakmak”, *hur-* [*çur-*] “koymak”, *yul-* [*yul-*] “kalmak”, *yar-* [*yar-*] “bırakmak” yardımcı eylemleri ile oluşturulur. Yardımcılar, eylemi belirten sözcüğün eylemsel anlamını değiştirir. Bu yapılar bir şeyin başlangıcını (örn. *kul-sa yar-* [*kul-za yar-*] “gülmeğe başlamak”), anlık gerçekleşen bir eylemi (örn. *silt-se il-* [*silt-sä il-*] “başını sallamak”), uzun süren bir süreci (örn. *kala-sa kırtart-* [*kala-za kıDart-*] “açıklamak”, “izah etmek”) vb. ifade edebilir. Ayrıca bir hareketin başlangıç noktasını veya yönünü de gösterebilirler, örn. *tuh-sa kay-* [*tuç-sa kay-*] “dışarı çıkmak”, *kır-se kay-* [*kır-zä kay-*] “içeri girmek”.

Eylemlerde olumsuzluk {-mA-} eki ile yapılır.

Bitimli Eylemler

Bildirme kipindeki gövdelere gelen kişi ekleri iki tiptir. Yaygın olarak birinci tip kişi ekleri eklenir; ikinci tip olanlar ise {-sA} almış biçimlere ve görünen geçmiş zaman eki üstüne eklenir.

Sınıra duyarlı biçim (basit geçmiş zaman) {-rĩ}/{-rĩ}/{-tĩ}/{-tĩ}/{-çĩ}/{-çĩ}³¹ ekleri ile yapılır, *-n*, *-l*, *-r* ile biten tabanlardan sonra ek *t* ünsüzüyle veya *r* ünsüzüyle, üçüncü kişide ise *ç* ünsüzüyledir; olumsuzu {-mAr}'dir³².

Genellikle bir ileriye dönüklük ifade ettiğine inanılan geniş zaman, öngörüsellik ifade eden kipsel bir form, yani konuşma zamanından sonra gerçekleşecek bir eylem olarak işlev görür. *Şır-* [*şır-*] “yazmak” fiilinin biçimleri: 1. tekil *Şır-ı-p* [*Şır-ı-p*] “Yazacağım”, 2. tekil *Şır-ı-n* [*Şır-ı-n*], 3. tekil *Şır-ı* [*Şır-ı*] , 1. çoğul *Şır-ı-pır* [*Şır-ı-Bır*], 2. çoğul *Şır-ır* [*Şır-ır*], 3. çoğul *Şır-ıs* [*Şır-ıs*] (Johanson 1975, 2021). {-Ø}İ eki 3. kişide uyuma girmeyen bir {-Ø}İ biçimine sahiptir. Geçmiş zamanda çekimlenmiş bildirme eki ile birleştirildiğinde, gerçek olmayan koşulları belirten koşul cümlelerinde kullanılır.

³¹ Yazının aslında {-Rİ} (bk. s. 469) yani {-Rĩ}/{-Rĩ}.

³² Yazının aslında bu cümle “The terminal (simple past) form is marked by {-Rİ}, with consonants *r* and *t* after stems in *-n*, *-l*, *-r*, and *-ç* in the third-person form; negative {-mAr}” (bk. s. 469) yani “Sınıra duyarlı biçim (basit geçmiş zaman) {-rĩ}/{-rĩ}/{-tĩ}/{-tĩ}/{-çĩ}/{-çĩ} ekleri ile yapılır, *-n*, *-l*, *-r* ile biten tabanlardan sonra ek *r* ve *t* ünsüzleriyle, üçüncü kişide ise *ç* ünsüzüyledir; olumsuzu {-mAr}'dir.” biçimindedir. Ancak geçmiş zaman ekinin altbiçimlerinin Çuvaşçadaki eklenme koşullarına göre *-n*, *-l*, *-r* ile biten tabanlardan sonra ek *t* ünsüzüyle, *n*, *-l*, *-r* dışındaki ünsüzler ve ünlü ile biten tabanlardan sonra ise *r* ünsüzüyledir, üçüncü kişide ise *-n*, *-l*, *-r* ile biten tabanlardan sonra ekin *ç* ünsüzlü altbiçimi kullanılır. İngilizcesinde “... with consonants *r* and *t* after stems in *-n*, *-l*, *-r*” kısmı, “... with consonants *r* or *t* after stems in *-n*, *-l*, *-r*” yani “... *-n*, *-l*, *-r* ile biten tabanlardan sonra *r* ya da *t* ünsüzüyle” olacakken dizgi hatasından dolayı “or” yerine “and” kullanılmış olabilir. Ek olarak bu dipnotta belirtildiği gibi geçmiş zaman eki ünlülerden sonra da *r*'li altbiçimiyle kullanılır.

Şimdiki zaman $\{-(\emptyset)A-t\}$ eki ile oluşturulmuş sınırlar arası³³ bir ögedir, örn. *Kil-e-t-íp* [*Kil-ä-D-íp*] “Geliyorum”, olumsuz $\{-mAs-t\}$ ’tır. 3. çoğul kişide ise ekin biçimi $\{-Aś\}$, onun olumsuz $\{-mAsś\}$ ’dır. Devam eden olayları ifade eden sınırlar arası geçmiş biçim, $\{-(\emptyset)A-t\}$ ve bildirme ekinin geçmiş zamanının birleşimi ile oluşturulur.

Dolaylı ayrıntıları olan sınır sonrası bakış³⁴, konuşmacı tarafından da tanık olunmadan gerçekleşen bir olayı işaret eder. Eki $\{-nī\}/\{-nī\}$, olumsuz $\{-mAn\}$ ’dır. Kişi ve sayıyı belirten ekler ile işaretlenmez. Dolaylı ayrıntılar, *mīn* [*mīn*] “görünüşe göre” gibi ilgeçlerle ifade edilebilir. Bir geçmiş sonuçsal $\{-ççī\}$ ³⁵ eki ile birleştirilmiş sınır sonrası ekine ve bildirme ekinin geçmiş zaman biçiminden bir eke dayanır. Kişi ekleri eklenmez.

Hikâye birleşik zaman, $\{-sA\}$ ile çekimlenmiş zarf-fiile dayalıdır ve geçmişte bir olaydan daha önceki başka bir olayı ifade eder. $\{-nī\}/\{-nī\}$ + yardımcı fiil *pul-* [*pul-*]’dan meydana gelen yapı ise analitik olarak karmaşık bir biçim oluşturulur, örn. *Epīśak-na il-nī pul-īt-tī-m, ançah ta man ukśa śuk* [*ĀBī śak-na il-nī pul-īt-tī-m, anjaç ta man ukśa śuk*] “Ben bunu alırdım/alacaktım, ama benim param yok”.

Emir kipi ikinci kişi ile sınırlıdır. Tekil kişilerde eksiz fiil kökü ile yapılır ve çoğulda $\{-(\emptyset)īr\}/\{-(\emptyset)īr\}$ eki kullanılır, bunlar bir kişiye hitap ederken kibar bir biçim olarak da kullanılabilir. Olumsuz, yasaklayıcı bir anlama sahip, bir ön ilgeç olan *an* [*an*] ile oluşturulur.

Gönüllülük 1. kişide $\{-(\emptyset)A-m\}$ örn. 1. *kişi Kil-e-m* [*Kil-ä-m*] ← *kil-* [*kil-*] “gelmek” ve * $\{-ayī\}/\{-eyī\}$ +Genel Türkçe $\{-z\}$ ’ye karşılık gelen ve zamirdeki sayıyı belirten çoğul eki $\{-r\}$ ’den gelişmiş 1. çoğul $\{-(\emptyset)Ar\}$ ekleriyle işaretlenir, örn. *Śir-ar* [*Śir-ar*] ← *śir-* [*śir-*] “yazmak”, olumsuz biçimi *Śir-ar mar* [*Śir-ar mar*]’dır. 3. tekil kişi eki $\{-tīr\}/\{-tīr\}$ ’dir³⁶, örn. *Śir-tīr* [*Śir-Dī*]³⁷ ve 3. çoğul eki $\{-çīr\}/\{-çīr\}$ ’dir³⁸, örn. *Śir-ççīr*³⁹[*Śir-ççīr*]. Çuvaşçada, bir ön ilgeç olan *an* [*an*] olumsuzlama ilgeci kullanılır.

İstek kipinin oluşumu, *pīl-* [*pīl-*] “bilmek” eyleminin çekimi üzerinden şu şekilde gösterilebilir: 1. tekil *Pīl-īp-in* [*Pīl-i-Bin*], 1. çoğul *Pīl-ī-pīrin* [*Pīl-i-Bīrin*], 2. tekil *Pīl-ī-sīn* [*Pīl-i-zīn*], 2. çoğul *Pīl-ī-sīr* [*Pīl-i-zīr*], 3. tekil *Pīl-in* [*Pīl-in*], 3. çoğul *Pīl-ī-s-in* [*Pīl-i-ż-in*]. İşlevi isteğe bağlılık ve kabul ifade etmektir, örn. 3.

³³ Ayrıntılı bilgi için “Demir, Nurettin vd. (2018). *Türkçe Biçim Bilgisi* içinde (s. 110), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi” bakılabilir.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için “Demir, Nurettin vd. (2018). *Türkçe Biçim Bilgisi* içinde (s. 111), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi” bakılabilir.

³⁵ Yazının aslında $\{-çī\}$ (bk. s. 469) yani $\{-çī\}$ biçimindedir.

³⁶ Yazının aslında $\{-Tīr\}$ (bk. s. 469).

³⁷ Yazının aslında *Śir-Dī* (bk. s. 469) yani *śir-tī* biçimindedir.

³⁸ Yazının aslında $\{-çīr\}$ (bk. s. 469) yani $\{-çīr\}$. Ayrıca ekin 3. çoğul kişide $\{-çīr\}/\{-çīr\}$ yanında ünlü ve yumuşak ünsüz ile biten tabanlara eklenen $\{-ççīr\}/\{-ççīr\}$ altbiçimleri de vardır.

³⁹ Yazının aslında *Śir-ççīr* (bk. s. 469) yani *śir-ççīr* biçimindedir.

tekil *Pil-in*⁴⁰ [*Pil-in*] “bilse”. Önceliğin açıkça ifadesi için, analitik {-nī}/{-nī} + yardımcı eylem *pul-* [*pul-*] yapısı kullanılabilir, örn. *Epī il-nī pul-ī-tīm* [*ĀBī il-nī pul-ī-tī-m*] (Эпē ил|нē пул|ā|тṭā|м) “Ben almak isterdim/alacaktım”. Karşı olgusal istekler, {+çī} ile gösterildiğinde belirtilir. İstek kipi, yerini neredeyse gönüllülüğe bırakmıştır.

{-(A)s} ile işaretlenen öngörüsellik, kişi ekleri olmadan kullanılır, örn. *Vil il-es* [*Vil il-äs*] “O alacak”. Geçmiş biçimi, ek+geçmiş zaman bildirme ekinden oluşur, örn. *Alīk ušilas-çī te Mariya ut-sa kīr-es-çī* [*Alīk ušilas-çī Dā Mariya ut-sa kīr-äs-çī*] “Kapı açık olsaydı Mariya girerdi”.

Tablo 30.8 *Kil-* [*Kil-*] “Gelmek” Eyleminin Paradigması

	<i>OLUMLU</i>					
	<i>ŞİMDİ</i>		<i>GEÇMİŞ</i>		<i>SINIR SONRASI</i>	
	<i>OLUMLU</i>	<i>OLUMSUZ</i>	<i>OLUMLU</i>	<i>OLUMSUZ</i>	<i>OLUMLU</i>	
1.	<i>Kil-e-t-īp</i> [<i>Kil-ä-D-īp</i>]	<i>Kil-mes-t-īp</i> [<i>Kil-mäs-t-īp</i>]	<i>Kil-t-ī-m</i> [<i>Kil-Dī-m</i>]	<i>Kil-me-r-ī-m</i> [<i>Kil-mä-r-ī-m</i>]	<i>Epī kil-nī</i> [<i>ĀBī kil-nī</i>]	<i>Epī kil-men</i> [<i>ĀBī kil-män</i>]
2.	<i>Kil-e-t-īn</i> [<i>Kil-ä-D-īn</i>]	<i>Kil-mes-t-īn</i> [<i>Kil-mäs-t-īn</i>]	<i>Kil-t-ī-n</i> [<i>Kil-Dī-n</i>]	<i>Kil-me-r-ī-n</i> [<i>Kil-mä-r-ī-n</i>]	<i>Esī kil-nī</i> [<i>Āzī kil-nī</i>]	<i>Esī kil-men</i> [<i>Āzī kil-män</i>]
3.	<i>Kil-e-t</i> [<i>Kil-ä-t</i>]	<i>Kil-mes-t</i> [<i>Kil-mäs-t</i>]	<i>Kil-çī</i> [<i>Kil-ji</i>]	<i>Kil-me-r-ī</i> [<i>Kil-mä-r-ī</i>]	<i>Vil kil-nī</i> [<i>Vil kil-nī</i>]	<i>Vil kil-men</i> [<i>Vil kil-män</i>]
1.	<i>Kil-e-t-pīr</i> [<i>Kil-ä-t-pīr</i>]	<i>Kil-mes-t-pīr</i> [<i>Kil-mäs-t-pīr</i>]	<i>Kil-t-ī-mīr</i> [<i>Kil-Dī-mīr</i>]	<i>Kil-me-r-īmīr</i> [<i>Kil-mä-r-īmīr</i>]	<i>Epir kil-nī</i> [<i>ĀBir kil-nī</i>]	<i>Epir kil-men</i> [<i>ĀBir kil-män</i>]
2.	<i>Kil-e-t-īr</i> [<i>Kil-ä-D-īr</i>]	<i>Kil-mes-t-īr</i> [<i>Kil-mäs-t-īr</i>]	<i>Kil-t-ī-r</i> [<i>Kil-Dī-r</i>]	<i>Kil-me-r-īr</i> [<i>Kil-mä-r-īr</i>]	<i>Esir kil-nī</i> [<i>Āzir kil-nī</i>]	<i>Esir kil-men</i> [<i>Āzir kil-män</i>]
3.	<i>Kil-e-š-šī</i> [<i>Kil-ä-š-šī</i>]	<i>Kil-meš-šī</i> [<i>Kil-mäs-šī</i>]	<i>Kil-çī-š</i> [<i>Kil-ji-š</i>]	<i>Kil-me-r-īš</i> [<i>Kil-mä-r-īš</i>]	<i>Vī-sem kil-nī</i> [<i>Vī-zām kil-nī</i>]	<i>Vī-sem kil-men</i> [<i>Vī-zām kil-män</i>]

Tablo 30.9 Bildirme Kipi Kişi Ekleri

<i>KİŞİ</i>	<i>BİLDİRME</i>	
	<i>TİP 1</i>	<i>TİP 2</i>
1. Tekil	{-(ī)p}/{- (i)p}	{-(ī)m}/{- (i)m}
2. Tekil	{-(ī)n}/{- (i)n}	{-(ī)n}/{- (i)n}
3. Tekil	Ø/{-ī}	{-ī}
1. Çoğul	{-pīr}/{-pīr}	{-(ī)mīr}/{- (i)mīr}
2. Çoğul	{-īr}/{-īr}	{-īr}/{-īr}
3. Çoğul	{-šī}	{-īš}

⁴⁰ Yazının aslında *Pil-in* (bk. s. 469) yani *pil-īn*. Ancak bir üst satırdaki gibi *Pil-in* olmalı.

Tablo 30.10 Kiplerdeki Ekler

KİŞİ	EMİR	GÖNÜLLÜLÜK	KOŞUL	ÖDÜNLEYİCİ	İSTEK
1. Tekil		{-(Ø)Am}	{-ttī-m}/{-ttī-m}⁴¹	{-īp-in}/{-īp-in}⁴²	{-īp-in-çī}/{-īp-in-çī}⁴³
2. Tekil			{-ttī-n}/{-ttī-n}	{-īs-in}/{-īs-in}⁴⁴	{-īs-in-çī}/{-īs-in-çī}⁴⁵
3. Tekil		{-tīr}/{-tīr}	{-ççī}	{-in}	{-in-çī}
1. Çoğul		{-(Ø)Ar}	{-ttī-mīr}/{-ttī-mīr}	{-īp-īr-in}/{-īp-īr-in}⁴⁶	{-īp-īr-in-çī}/{-īp-īr-in-çī}⁴⁷
2. Çoğul	{-īr}/{-īr}		{-ttī-r}/{-ttī-r}	{-īs-īr}/{-īs-īr}⁴⁸	{-īs-īr-çī}/{-īs-īr-çī}⁴⁹
3. Çoğul		{-çīr}/{-çīr}	{-ççī-ś}	{-īs-in}⁵⁰	{-īs-in-çī}⁵¹

Bitimsiz Eylemler

Sınırlar arası sözdizimsel adlaştırıcısı

Sınırlar arası sözdizimsel adlaştırıcı eki {-(Ø)A-kAn}'dir⁵², örn. *kil-e-ken* [kil-ä-gän] (кил|е|кен) “gelen”, *vul-a-kan šin* [vul-a-Gan šin] (вул|а|кан чын) “okuyan adam”, *vul-a-kan kīneke* [vul-a-Gan kīnägä] (вул|а|кан кёнеке) “okunan kitap”. Bu ek, zarf fiil eki olan {-A} ve {-kAn}⁵³, in birleşmesiyle oluşmuştur, örn. *pil-e-ken* [pil-ä-gän] ← *pil-* [pil-] “bilmek”, *virt-a-kan* [virt-a-Gan] ← *virt-* [virt-] “yatmak”. Olumsuzu {-mAn} eki ile yapılır. {-(Ø)A-kAn} eki, sıfat yapma işlevinde kullanıldığında {+rAh}⁵⁴ karşılaştırma ekini alabilir ancak sıfat işlevindeyken durum eklerini, sayı ve iyelik ekini alamaz. Tarihsel olarak Eski Batı Türkçesi {-GAn} ekinin kurallı İdil Bulgarcası biçimi olan {-An} eki üretken değildir.

⁴¹ Yazının aslında koşul kipinin ekleri tek ünsüzlü verilmiştir (bk. s. 470). Ancak bunlar iki ünsüzlü olmalı.

⁴² Yazının aslında {-İB-in} (bk. s. 470).

⁴³ Yazının aslında {-İB-in-çī} (bk. s. 470).

⁴⁴ Yazının aslında {-İz-in} (bk. s. 470) yani {-īs-in}/{-īs-in} biçimindedir.

⁴⁵ Yazının aslında {-İz-in-çī} (bk. s. 470) yani {-īs-in-çī}/{-īs-in-çī} biçimindedir.

⁴⁶ Yazının aslında {-İB-İr-in} (bk. s. 470).

⁴⁷ Yazının aslında {-İB-İr-in-çī} (bk. s. 470).

⁴⁸ Yazının aslında {-İz-İr} (bk. s. 470).

⁴⁹ Yazının aslında {-İz-İr-çī} (bk. s. 470).

⁵⁰ Yazının aslında {-İz-in} (bk. s. 470).

⁵¹ Yazının aslında {-İz-in-çī} (bk. s. 470).

⁵² Yazının aslında {-(Ø)A-GAn} (bk. s. 471), devamındakiler de ay.

⁵³ Yazının aslında {-GAn} (bk. s. 471).

⁵⁴ Yazının aslında {+(A)rAh} (bk. s. 471) yani {+(A)rAh} biçimindedir.

Yüklem olarak kullanıldığında, bir fiil öbeğinin adsal kısmı olarak {-Ø)A-kAn} eki, sürekli ya da tekrarlanan bir özelliği ifade etmek için üzerine {-ççi}⁵⁵ alabilir, örn. *Kun pek çuh-ne halih man pat-ne süre-me titin-akan-ççi* [*Kun Bäk çuħ-nä çaliħ man pat-nä sürä-mä tiDin-a-Gan-ji*] “Böyle zamanda insanlar benim yanıma gelirdi”. Belirlilik eki alabilir, *sır-a-kan-ni* [*šir-a-Gan-ni*] (чыр|а|кан|ни) “yazan”, *vula-kan-ni* [*vula-Gan-ni*] (вула|кан|ни) “okuyan”.

Ekeylemin olumsuzu, {-ççi}⁵⁶ de alabilen {+mAr} olumsuzluk ilgecinin eklenmesiyle yapılır (Andreyev 1961: 125–157).

Sınır sonrası sözdizimsel adlaştırmacı

{-nĩ}/{-nĩ} ile yapılmış bir sınır sonrası sözdizimsel adlaştırmacının temel işlevi konuşma anından önce bir eylemin sonucu olarak ortaya çıkan bir özelliği ifade etmektir, örn. *vula-nĩ kineke* [*vula-nĩ kinägä*] “okunmuş kitap”, olumsuzu {-mAn} ile yapılır. Sıfat yapma işlevinde kullanıldığında hiçbir oluşturuvcu eklenmez, örn. *viren-nĩ sin* [*virän-nĩ šin*] “öğrenmiş kişi”, *viren-men sin* [*virän-män šin*] “öğrenmemiş kişi”. Bir ad yapma işlevinde kullanıldığında, sontaki ile oluşturulabilir ve bir zarf (zarf-fiil) işlevi görebilir, örn. *Ate hula-na kay-nĩ-ran var-a iki kun irt-rĩ* [*Atä çula-na kay-nĩ-ran var-a iği kun irt-rĩ*] “Babamın şehre gitmesinden sonra iki gün geçti”. Olumsuzu {-Ay-mAn} olan {-ay-nĩ}/{-ey-nĩ}, olanak ifade eder, örn. *viren-ey-nĩ sin* [*virän-äy-nĩ šin*] “öğrenebilmiş kimse”, *viren-ey-men sin* [*virän-äy-män šin*] “öğrenememiş kimse”.

Yüklemcil/yüklemsi kullanımında, {-nĩ}/{-nĩ} kişi ekleri almaz ve bu durumda kişiyi belirtecek bir zamir gerekir, örn. *Vil pir-ĩn yal-ta pur-ĩn-nĩ*⁵⁷ [*Vil pir-ĩn yal-Da pur-ĩn-nĩ*] “O bizim köyde yaşamış”. Bu durumda kesin olmayan ya da görgü tanığı olmayan bir öge olarak tanımlanır. Bir yüklem olarak, kişi ekleri almadan öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi {+ççi}⁵⁸ ekini alabilir, örn. *Sana kur-as te-se kil-nĩ-ççi te kur-ay-mar-ĩm* [*Sana kur-as tä-zä kil-nĩ-çi Dä kur-ay-mar-ĩm*] “Seni göreceğim diye gelmiştim ama göremedim” (Andreyev 1961: 71–124).

Öngörüsellik sözdizimsel adlaştırmacı

Öngörüselliğin sözdizimsel adlaştırmacı {-A)s} ile türetilir ve olumsuzu {-mAs} eki ile ya da analitik olarak {+mar} veya *šuk* [*šuk*] “yok” ilgeçleri ile oluşturulur. Birincil işlevi, yaklaşan bir olayı ifade etmektir. Sıfatların aksine, karşılaştırma ekleri alamaz, örn. *kil-es šul* [*kil-äs šul*] “gelecek yıl”. Ad yaptığına araç, belirtme-yönelme, bugünkü araç ve ayrılma durum eklerini alır. Ayrıca sontaki yapılarında da görülür, örn. *Vil-es-ren yul-tĩ-m* [*Vil-äs-rän yul-Dĩ-m*] “Ölümden kaçtım”, *Hĩvel an-as-pa šapĩš-u pušla-n-çi* [*Xiväl an-as-pa šaBiž-u pušla-n-ji*]

⁵⁵ Yazının aslında {-çi} (bk. s. 471) yani {-çĩ}. Ancak {-ççi} olmalı. Bu nedenle devam eden örnek cümle de çeviride *titin-akan-ççi* olarak yazılmıştır.

⁵⁶ Yazının aslında {-çĩ} (bk. s. 471) yani {-çĩ} biçimindedir.

⁵⁷ Yazının aslında *pur-ĩn-nĩ* (bk. s. 471) yani *pur-ĩn-nĩ*.

⁵⁸ Yazının aslında {-çi} (bk. s. 471) yani {-çĩ}. Ancak {-ççi} olmalı. Bu nedenle devam eden örnek cümlede çeviride *titin-akan-ççi* olarak yazılmıştır.

“Güneşin batmasıyla savaş başladı”, *Ku çir-lî şin mana sıval-ass-în*⁵⁹ *tuy-î-na-t’* [*Ku çir-lî şin mana sıval-az-în tuy-în-a-t’*] “Bu hasta kişi bana iyileşecek gibi geliyor”, *Vîl hîy-ne orden par-ass-a*⁶⁰ *pîl-nî* [*Vîl çîy-nâ ordân par-az-a pîl-nî*] “O kendisine bir nişan verileceğini öğrendi”.

İyelik ekleri ile yapılmış birkaç kullanım yaşamaktadır, örn. *Man sı-yes-îm kile-t* [*Man sı-üz-îm kilâ-t*] “Benim yiyesim geliyor”. Basit bir yüklem olarak, sözdizimsel adlaştırmacı, kişisi olmayan cümlelerde veya yan cümlelerde işlev görebilir. *kil-et* [*kil-ât*] ve *pul-at’* [*pul-at’*] yarı eylemleriyle karmaşık yüklem oluşturabilir ve dilek-koşul anlamı verebilir, örn. *Mîn tiv-as?* [*Mîn Dîv-as?*] “Ne yapılacak?”, *San-ran uyr-îl-ass-îm kil-mest man*⁶¹ [*San-ran uyr-îl-m-az-îm kil-â-t man*] “Senden ayrılasm gelmiyor benim”, *Salampi kîşal institut-a tavr-în-a-s-ah pul-a-t’* [*Salampî kîşal institut-a tavr-în-az-aç pul-a-t’*] “Salampi bu yıl enstitüye geri dönmeli/geri dönecek”. Öngörüşel ilgecin {+şîn}/{+şîn} ← için [*için*] “için”, “lehte” eki ile özel bir kullanımı, bir dilek veya niyeti ifade eder, örn. *Hîr sîvîr-as-şîn* [*Xîr sîvîr-as-şîn*] “Kız uyumak istiyor” (Andreyev 1961: 157–202).

Gereklilik sözdizimsel adlaştırmacı

Kişi ekleri almayan gereklilik eki {-mAllA}, karşılaştırma ve derecelendirme eki ile kullanılabilir, örn. {-mAllA-rAh}. Sıfat ve yüklem kullanımlarındaki birincil işlevi, gerçekleşmesi zorunlu olan bir eylemi ifade etmektir, örn. *pîl-melle îş* [*pîl-mâl:â îş*] “bilinmesi gereken iş”, *kil-melle hîna* [*kil-mâl:â çîna*] “gelmesi gereken konuk”. Sıfat işlevinde kullanıldığında olumsuz yapılamaz, ancak {-Ay-mAllA} olanak eki ve onun olumsuzu {-mAllA} *mar* biçiminde görülebilir, örn. *pîl-ey-melle yapala* [*pîl-ây-mâl:â yaBala*] “bilinmesi gereken şey”. Bu ekle kurulan yapılar, bir niteleyici veya derece, miktar, amaç ve tarz zarfı olarak işlev görebilir. Katılımcı {-mAlli} ← {-mAllA} ekiyle ad olarak kullanılabilir, örn. *vula-mallî* [*vula-mal:i*] “okunması gereken”, *pîl-melli* [*pîl-mâl:i*] “bilinmesi gereken”, *îşle-melli* [*îşlâ-mâl:i*] “çalışılması gereken” veya “yapılması gereken”, *tup-malli* [*tup-mal:i*] “bulunması gereken”. Yüklem kullanımında zorunlu, gerçekleştirilmesi gereken veya başka türlü kaçınılmaz olan eylemleri ifade eder, örn. *Epi kilmelle* [*ĀBj kilmâl:â*] “Gelmeliyim”, *Pîl-melle* [*Pîl-mâl:l:â*] “Bilmeli” veya “Bilinmeli”. Özne, ilgi ekli durumda bulunabilir, örn. *Pur-in te şakînta kil-melle* [*Pur-in Dâ şaGîn Da kil-mâl:â*] “Herkesin buraya gelmesi gerekiyor” (Andreyev 1961: 203–222).

⁵⁹ Yazının aslında *sıval-az-în* (bk. s. 471) yani *sıval-as-în*.

⁶⁰ Yazının aslında *par-az-a* (bk. s. 471) yani *par-as-a*.

⁶¹ Yazının aslında *San-ran uyr-îl-m-az-îm kil-â-t man* (bk. s. 472) yani *San-ran uyr-îl-m-as-îm kil-e-t man*. Ancak yazının aslında da ilerleyen kısımda olduğu gibi (bk. s. 475) *San-ran uyr-îl-as-îm kil-â-t man* yani *San-ran uyr-îl-as-îm kil-mest man* olmalı. Ek olarak *uyr-îl-as-îm* kısmı, *uyr-îl-ass-îm* yani *uyr-îl-ass-îm* olmalı.

Yeterlilik sözdizimsel adlaştırıcısı

Üzerine başka bir ek almayan yeterlilik sözdizimsel adlaştırıcısı olan {-ma-lîh}/{-me-lîh} eki, bir eylemin nicel görünüşünü tanımlar. Genellikle bir tarz zarfı veya amaç bildiren bir zarf olarak işlev görür. *Pul-* [pul-] “olmak” ile birleştiğinde, karmaşık bir yüklem parçası olabilir, örn. *Xvetyuk-în ivîl-î mişîr-la-n-tar-ma-lîh pul-çî* [Xvätjuk-în ivîl-î mişîr-la-n-Dar-ma-lîç pul-çî] “Hvetyuk’un oğlu evlendirilmelik oldu/Evlendirilmeye uygun duruma geldi.”

Diğer sözdizimsel adlaştırıcılar

{-i-}⁶² sözdizimsel adlaştırıcı eki ile onun olumsuzu {+mi}⁶³ birlikte kullanılır ve {-Ay-i}, {-Ay-mi}⁶⁴ biçiminde olanaklılık ve olanaksızlık ekleriyle birleşmiş hâlleri de vardır. Niteleyici olarak veya bir tavır ve derece zarfı olarak kullanılır, örn. *kuş viş-ey-mi⁶⁵ hirsem* [kuş viş-äy-mi çirzäm] “gözle incelenmesi mümkün olmayan alanlar”. *Tüpî-re ik-vişi şiltîr tîlkîşet sün-i sün-mi⁶⁶* [TüBi-rä ik-vişi şîlDîr tîlkîşät sün-i- sün-mî] “Gökyüzünde iki-üç yıldız parlıyor sönerek sönmeyerek/bir yanıp bir sönerek”.

{-An-şi}⁶⁷ ile türetilen biçimler *pul-* [pul-] “olmak” ve *tu-* [tu-] “düzenlemek”, “yapmak” ile birlikte kullanılır, “görünmek” veya “gibi görünmek” anlamına gelen analitik yapılar oluşturur, örn. *Payan şanta-lîk işît-an-şi⁶⁸ pul-çî* [Payan şanDa-lîk işîD-an-çî pul-çî] “Bugün hava ısınmıyor gibi görünüyor”; bu ekin olumsuzu {-mAn-şi}’dir.

{-iş/-iş}⁶⁹ ile yapılan sözdizimsel adlaştırmalar, sahtelik ifadesi taşır. Algı anlamına gelen fiillerden oluşturulabilen (-miş)/(-miş) ile yapılan olumsuz biçim, *pul-* [pul-] “olmak” ve *per-* [pär-] “olmuş gibi yapmak” eylemleri ile birleşir, örn. *Türeh sis-r-îm, ulta-la-t’ ku mana, ançah sis-miş pul-tî-m* [Türäç sis-r-îm, ulDa-la-t’ ku mana, ançax sis-miş pul-Dî-m] “Hemen sezdim, aldatıyor bu beni, ama anlamamış gibi yaptım” (Andreyev 1961: 222–253).

Mastar ekiyle kurulmuş eylem adları

Mastar ekiyle kurulmuş eylem adları {-mA} ve {-maş-kîn}/{-meş-kîn} ile oluşturulur. {-mA} ile olanlar, yüklem olarak kullanılmaları ve olumsuz biçimleri olmasa da eylemlere atıfta bulunurlar, örn. *Xresçen-sem iraş vîr-ma puşla-nî* [Xräsçän-säm iräş vîr-ma puşla-nî] “Köylüler çavdar biçmeye başladı” {-maş-kîn}/{-meş-kîn} ile olanlar çoğunlukla amaç bildiren zarflar olarak

⁶² Yazının aslında {-i-} (bk. s. 472) yani {-î}.

⁶³ Yazının aslında {-mi-} (bk. s. 472) yani {-mî}.

⁶⁴ Yazının aslında {-Ay-i}, {-Ay-mi} (bk. s. 472) yani {-Ay-î}, {-Ay-mî}.

⁶⁵ Yazının aslında *viş-äy-mi* (bk. s. 472) yani *viş-ey-mî*.

⁶⁶ Yazının aslında *sün-î sün-mi* (bk. s. 472) yani *sün-i sün-mî*.

⁶⁷ Yazının aslında {-An-şi} (bk. s. 472) yani {-An-şî}.

⁶⁸ Yazının aslında *işîD-an-çî* (bk. s. 472) yani *işît-an-şî*.

⁶⁹ Yazının aslında {-iş/-iş} (bk. s. 472) yani {-iş/-iş/-iş}.

kullanılır, örn. *Pisatel' pul-maş-kîn talant kir-lî* [*Pisatäl' pul-maş-kîñ talant kir-lî*] “Yazar olmak için yetenek gereklidir” (Andreyev 1961).

Zarf-Fiiller

{-A} ile yapılan zarf-fiiller, yüklemden hemen önce zarf olarak kullanılır, örn. *yîr-e* [*yîr-ä*] “ağlayarak” ← *yîr-* [*yîr-*] “ağlamak”. Bazı zarf-fiiller sınır sonrasılık biçimlerinde ortaya çıkar, örn. *tavr-a* [*tavr-a*] “çevre” ← *tavîr-* [*tavîr-*] “çevirmek”, “döndürmek”.

{-sA} ile yapılan zarf-fiilin olumsuzu {-ma-sîr}/{-me-sîr}'dir, tarz zarfları oluşturur, örn. *tîrîş-sa* [*tîrîş-sa*] “çok çalışıp”. Karşılaştırma ekini alabilir, örn. *tîrîş-sa-rah* [*tîrîş-sa-rah*] “daha çok çalışıp” ← *tîrîş-* [*tîrîş-*] “çok çalışmak”.

{-sAn} ile yapılan zarf-fiiller, zaman ve kişiye atıfta bulunmadan, eylemin koşullarını ifade eder veya başka bir eylemin önceliğini belirtir.

Zarf-fiillerin olumsuz biçimleri vardır ve olanaklılık ve olanaksızlık ekleri alabilirler. İkincil zarf-fiiller zamansal ilişkileri ifade eder. {-tArAh} ve {-iççen}⁷⁰ ekleri “önce”yi ifade eder, örn. *teatr um-ne şit-iççen*⁷¹ [*teatr um-nä şit-iççän*] “X tiyatroya gitmeden önce/gidene kadar”. {-mAs-seren} biçimi “her zaman” anlamına gelir, örn. *kay-mas-seren* [*kay-mas-särän*] “her gidişinde”. {-nî-ran-pa}/{-nî-ren-pe} ile oluşturulan zarf-fiiller sonradan gelme/sonralık belirtir, örn. *yur ük-nî-ren-pe* [*yur ük-nî-rän-Bä*] “kar(ın) düşüşünden sonra/düşüşüyle”.

SÖZ DİZİMİ

Ad öbekleri

Ad öbekleri, ad türünden bir baştan önce gelen bir niteleyicinin, işaret edicinin, sayıların ve sıfatların Türkçedeki olağan sözcük dizilimini gösterir, örn. *timîr aka* [*timîr aGa*] “demir saban”, *vati şin* [*vati şin*] “yaşlı adam”, *ku aça* [*ku aça*] “bu çocuk”, *iki tus* [*igi tus*] “iki arkadaş”, *layîh vîren-eken* [*layîh vîrän-ägän*] “iyi öğrenci”, *yuratnî vîrent-eken* [*yuratnî vîrânt-ägän*] “sevgili öğretmen”.

Çuvaşçada belirli bir tanımlık (artikel) yoktur. Belirsiz artikel ise *pîr* [*pîr*] “bir”dir.

İyelik yapılarında, iye ilgi ya da yalın durum alabilir. Sahip olunan şeyi belirten bir iyelik eki alır: *Takan aş-î tut-lî* [*Takan aš-î tut-lî*] “Koyun eti lezzetlidir”.

Ad+ad türündeki ad öbeklerinde ikinci sıradaki ad üzerinde bir 3. kişi iyelik eki taşır, örn. *kupîsta puş-î* [*kuBîsta puš-î*] “lahana(nın) başı”. Topluluk terimi olarak kullanılan birkaç bileşik eşanlamlılardan oluşmaktadır, örn. *atte-anne*⁷²

⁷⁰ Yazının aslında {-içän} (bk. s. 473) yani {-içen}.

⁷¹ Yazının aslında *şit-içän* (bk. s. 473) yani *şit-içen*.

⁷² Yazının aslında *atä-an.ä* (bk. s. 473) yani *ate-anne*.

[*atā-an:ä*] “ebeveyn” (kelimesi kelimesine “anne-baba”), *šīr-šiv* [*šīr-šiv*] “ülke” (kelimesi kelimesine “yer-su”).

Birleşik Eylemler

Birleşik eylemler bir ad ve *tu-* [*tu-*] “yapmak” gibi bir yarı eylemden oluşur, örn. *çük tu-* [*çük tu-*] “adak sunmak”, *vilt tu-*⁷³ [*vilt tu-*] “parlamak”.

Eylemlerin İstemi

Kişisi olmayan tümceler öznesizdir; boş özneler yoktur, örn. *Tittim-le-n-çī*⁷⁴ [*Tittim-lä-n-çī*] “[Hava] kararı”. Öznelerin yalın olduğu durumlarda, nesne yalın hâlde (özgül olmayan) ya da belirtme-yönelme (özgül) durumundadır, örn. *Vil kñeke vula-t’* [*Vil kñägä vula-t’*] “O kitap okuyor” veya *Vil kñeke-ne vula-t’* [*Vil kñägä-nä vula-t’*] “O kitabı okuyor”. Eklenti normalde durum eki alır, örn. *Ansīr sukmaq širma hīri-pe pır-a-t’* [*Anzīr sukmaq širma xīr:i-Bä pır-a-t’*] “Dar patika dere boyunca gider”, *Epir pürt-e kīr-et-pīr* [*ĀBir pürD-ä kīr-ät-pīr*] “Biz eve giriyoruz”, *Mašina hula-ran tuh-rī* [*Mašina xula-ran tuh-rī*] “Araba şehirden ayrıldı”, *Un šin-çen tepīr çuh kal-ašī-pīr* [*Un šin-çän täbir çuh kal-ažī-Bīr*] “Onun hakkında başka zaman konuşuruz”.

İki özne araç eki alarak birbirine ve birinci kurucuya bağlanabilir, örn. *Pīr starik-pa karçik purīn-nī* [*Pīr starik-pa karçik purīn-nī*] “Bir ihtiyarla yaşlı bir kadın yaşarmış”.

Cümleler *te* [*tä*] “ve⁷⁵, de/da” ile de birbirine bağlanabilir, örn. *Starik çup-sa tuh-rī te çışkī pa-çī Setner-e* [*Starik çup-sa tuh-rī Dä çışkī pa-çī Sätñär-ä*] “İhtiyar koşarak çıktı ve yumruk attı Setner’e”, *Karçik viš-se tuh-rī te süs-ren yav-rī Narspi-ne* [*Karçik viš-sä tuh-rī Dä süs-rän yav-rī Narspi-nä*] “Yaşlı kadın da dışarı fırladı ve saçından yakaladı Narspi’yi”.

CÜMLE

Temel ve Temel olmayan cümleler

Yüklemler genellikle özne ile uyum gösterir. Şimdiki zamanda, ad soylu yüklemelerde bildirme eki yoktur, örn. *Epi Petīr Turhanov* [*ĀBī Pätīr Turxanov*] “Ben Peter Turhanov”, *Epi univesitet-ra vīren-et-īp* [*ĀBī univärsität-ra vīrän-äd-īp*] “Ben üniversitede eğitim görüyorum”.

Evet-hayır sorularında, vurgulu soru ilgeci {i} yüklemlerle ilişkilendirilir, örn. *Esī vīren-et-īn-i?* [*Āzī vīrän-äd-īn-i?*] “Sen öğreniyor musun?”. Olumsuz cümlelerde, yüklem fiili bitimliyse, fiil köküne {-mAs} veya {-m} olumsuzluk eki eklenir. Olumsuzluk ilgeci *mar*, bitimsiz yüklemelerden sonra gelir. Bu ilgeç aynı zamanda cümle kurucularını da olumsuzlar.

⁷³ Yazının aslında *vilt tu-* (bk. s. 473) yani *vilt tu-*.

⁷⁴ Yazının aslında *Tittim-lä-n-çī* (bk. s. 473) yani *Tittim-le-n-çī*.

⁷⁵ Yazının aslında Çuv. *tä* için yalnızca “also” anlamı verilmiştir (bk. s. 474).

Temel sözcük dizilimi, yer ve zaman zarfı + özne + nesne+ dolaylı tümleç + tarz zarfı + yüklem şeklindedir. Genellikle, yalnızca yer ve zaman zarfı öznenin önce gelebilir, örn. *İner pîr kîtra sámrik hîr pîr-e ferman-a sül kîtart-sa ya-çî* [*Inâr pîr kîtra sámrik çîr pîr-ä färman-a sül kîtart-sa ya-çî*] “Dün bir kıvrıcık (saçlı) genç kız bize çiftliğe (giden) yolu gösterdi”.

İlgi Cümleleri

Sola dallanan ilgi cümleleri, doğrudan katılımcı adlara dayanmaktadır. İlgi cümlelerinin ilk katılanı, yapının başı ile eşgöndergesel olabilir, örn. *hula-ra purîn-a-kan sîn-sem* [*çula-ra purîn-a-Gan sîn-zâm*] “şehirde yaşayan insanlar”, *pîr-as hîna-sem* [*pîr-as çîna-zâm*] “gelecek konuklar”, *kil-melle-hîna* [*kil-mäl.ä-çîna*] “gelmesi gereken misafir”, *si-me-lih sîkîr* [*si-mä-liç sîGîr*] “yemelik ekmek”. İlgi cümleleri, kurucu özne olarak bir zamir içerebilir, örn. *epî vula-nî haşat* [*äBî vula-nî çazat*] “ben(im) okuduğum gazete”. {-A-kAn} ile yapılmış sınırlar arası katılımcı, sınır sonrası, geniş zaman, gereklilik ve yeterlilik sözdizimsel adlaştırmaları kullanılabilir. İlgi cümlelerinde baş olan bir ad bulunmayabilir, örn. *Man-pa imîrt-a-kan-sem numay* [*Man-Ba imîrD-a-Gan-zâm numay*] “Benimle rekabet edenler çoktur”.

Bildirme eki {-sker}, bir özelliğin kalıcı karakterini ifade eder ve *laşa-sîr-sker-sen* [*laşa-zîr-skâr-zân*] “atsız olanların”, *vîrman-ta-sker* [*vîrman-Da-skâr*] “ormanda olan” gibi başsız ilgi ifadelerinde kullanılır (Luutonen 2011: 67–74). Bu ek, sınır sonrası ve gereklilik ortacına eklenebilir, örn. *asatte*⁷⁶, *imîme arman-ta irtar-nî-sker* [*azatä, imîrnä arman-Da irtâr-nî-skâr*] “Dede, ömrünü değirmende geçirmiş olan”, *sîn, hîy şurçî-pe purîn-malli-sker* [*sîn, çiy şurçî-Bâ purîn-mal:i-skâr*] “insan, kendi evinde yaşaması gereken”.

Ad cümleleri

Ad cümleleri, bitimsiz fiil biçimlerine dayanır, örn. sınır sonrası ve geniş zaman eylem adlarına ve mastar ekiyle kurulmuş eylem adlarına dayanır, örn. *Vî sem unta pîr pürt lar-n-i-ne kur-a-ş-şî*⁷⁷ [*Vî-zâm unDa pîr pürt lar-n-i-nä kur-a-şî*] “Onlar orada bir evin durduğunu görüyorlar”, *Epir pîl-men-ni-şîñ*⁷⁸ *kam ayîp-lî?* [*ÄBîr pîl-män-i-çîñ kam ayîp-lî?*] “Biz(im) bilgisizliğimizden kim suçlu?”.

Ad cümleleri farklı sözdizimsel rollere sahip olabilir, konu olarak, örn. *San-ran uyrîl-ass-îm*⁷⁹ *kil-mest man* [*San-ran uyrîl-as-îm kil-mäst man*] “Senden ayrılasm yok benim”, *Vîl iner kil-ni avan* [*Vîl inâr kil-ni avan*] “O(nun) dün gelmesi iyi”, *Epî vîl pî-ni-ne kur-tî-m* [*ÄBî vîl pî-ni-nä kur-Dî-m*] “Ben o(nun) geldiğini gördüm”, *Epî vîl tîrîşs-i-ne kala-ni-ne inen-e-t-îp* [*ÄBî vîl tîrîs:i-nä kala-ni-nä inän-ä-D-îp*] “Ben o(nun) doğruyu söylediğine inanıyorum”, nesne (belirtme-yönelme) olarak, örn. *Vîl iner kil-ni-ne ilt-rî-m* [*Vîl inâr kil-ni-nä ilt-rî-*

⁷⁶ Yazının aslında *azatä* (bk. s. 474) yani *asate*.

⁷⁷ Yazının aslında *kur-a-şî* (bk. s. 475) yani *kur-a-şî*.

⁷⁸ Yazının aslında *pîl-män-i-çîñ* (bk. s. 475) yani *pîl-men-i-çîñ*.

⁷⁹ Yazının aslında *uyr-îl-as-îm* (bk. s. 475) yani *uyr-îl-as-îm*.

m] “O(nun) dün geldiğini işittim”, *Epī vīl kil-ess-e*⁸⁰ *īmen-e-t-īp* [*ĀBī vīl kil-āz-ā inān-ā-D-īp*] “Ben o(nun) geleceğine inanıyorum”, dolaylı (ayrılma) tümleş olarak, örn. *Vīl usal hıpar ilt-es-ren hūrat*’ [*Vīl usal xīpar ilt-ās-rān xīrat*] “O, kötü haber duymaktan korkuyor”.

Amaç cümleleri mastar eki ile ifade edilebilir, örn. *Šīkīr il-me kil-t-ī-m* [*ŠīGīr il-mā kil-Dī-m*] “Ekmek almak için geldim”. {-mA} ile türetilen mastarı temel alan tümceler, *pus-la-* [*pus-la-*] “başlamak” anlamca kalıplaşmış eylemler⁸¹ ile kullanılabilir, örn. *Hresçen-sem ıraş vır-ma pus-la-nī* [*Xräsčān-sām ıraş vır-ma pus-la-nī*] “Köylüler çavdar biçmeye başladı”.

Zarf-fiil Cümleleri

{-sAn} ile yapılmış zarf-fiiller gerçek veya gerçek olmayan koşulları ve zaman anlamı ifade edebilir: *Pīl-mest-īp śav, ivīl-īm, pīl-sen iyt-m-īt-tīm* [*Pīl-mäst-īp śav, ivīl-īm, pīl-zān iyt-m-īt-tīm*] “Bilmiyorum bunu, oğlum, bilseydim sormazdım”.

{-sA} ile yapılmış zarf-fiiller, öncül ve eşzamanlı eylemleri ve tarz, amaç, sonuç, neden ve sebep zarflarını ifade eder, örn. *Temerin, šuhīšla-sa pīrah-sa, tīl-īr-se kayrī* [*Tāmārin, šuxīšla-za pīraç-sa, tīl-īr-zā kayrī*] “Temerin, düşünmeyi bıraktıktan sonra, uykuya daldı”, *Vīl pul-īš-u iyt-sa śiru śir-nī* [*Vīl pul-īš-u iyt-sa śiru śir-nī*] “O yardım istediği (bir) mektup yazdı”. *te-se* [*tā-zā*] “diye” içeren cümlelerde, bağımlı bitimli fiil biçimleri kullanılamaz.

{-A} ile yapılmış zarf-fiiller ikili biçimlerde bulunur ve zarf anlamı vardır, örn. *sut-a sut-a* [*suD-a suD-a*] “sata sata”, “ufak ufak”.

Sıralama

Adlar {+pA}⁸² < *birlen* [*birlān*] “ile” eki ile birbirine bağlanabilir, örn. *ivīl-īm-pa yīmīk-īm* [*ivīl-īm-Ba yīmīg-īm*] “oğlumla küçük kız kardeşim”. {tA} “ve”, “da/de”, *tata* [*taDa*] “ve”, *ançah* (*ta*) [*anjaç* (*ta*)] “ancak”, *śapah* (*ta*) [*śaBaç* (*ta*)] “ama”, *ye* [*yā*] “veya” ve *ni ... ni* [*nī ... nī*] “ne ... ne” gibi bağlaçlar iki veya daha fazla kurucuyu birbirine bağlayabilir, örn. *Kun-ta epir çıvaş, viris tata tutar çilhi vīren-et-pīr* [*Kun-Da āBir çıvaš, vīriš taDa tuDar çilxi vīrān-āt-pīr*] “Burada biz Çuvaş, Rus ve Tatar dilini öğreniyoruz”, *Ku škul vītam škul ye sakīr śul vīren-melli škul?* [*Ku škul vīDam škul yā saGīr śul vīrān-m-al:ī škul?*] “Bu okul ortaokul mu yoksa sekiz yıl okunan (ilkokul) mu?”

⁸⁰ Yazının aslında *kīl-āz-ā* (bk. s. 475) yani *kīl-es-e*.

⁸¹ Yazının aslında *phasal verbs* (bk. s. 475) olarak yazılmış ancak *phrasal verb* olmalı.

⁸² Yazının aslında {+PA} (bk. s. 475).

SÖZ VARLIĞI

Ana Türkçe kökenli Çuvaşça temel söz varlığı yaklaşık 600⁸³ ana kökten oluşur. Ogur grupları sık sık anavatanlarını değiştirdiler, bu nedenle iletişim dillerinden gelen kopya sözcüklerin oranı sürekli olarak arttı. Ogurlar Doğu Avrupa’da ortaya çıkmadan önce, atalarının dilleri Ana Samoyedce ve Moğolca ile doğrudan temas halindeydi. Eski Batı Türkçesinin Ogur varyantları, Ana Macarca, Alan ve Doğu Slav dilleriyle temasa geçmiştir. Bu ikili temaslar çoğunlukla sözlüksel birimlerin kopyalanması ile sonuçlanmıştır. Ana Samoyedce, Ana Macarca ve Alan söz konusu olduğunda, kaynak dil Eski Batı Türkçesi idi. Çuvaşçanın Eski Batı Türkçesi öncülü, Doğu Slav dilinden Slavik geniz ünlüsüne sahip iki sözcüğü kopyalamıştır: *kōžela* “kenevir” → Çuvaşça *kīnçele* [*kīnjälä*⁸⁴] ve *gōba* “mantar → Çuvaşça *kīmpa* [*kīmBa*] (Agyagási 2019: 10-29).

Çuvaşçanın öncülü de dahil olmak üzere, İdil Bulgarcası, Ogur gruplarının İdil’ya göç etmesinden ve İdil Bulgar İmparatorluğu’nun kurulmasından sonra baskın bir konuma geldi. Daha sonra, dil ilişkisi durumu hem nicel hem de nitel açıdan değişti.

Dokuzuncu yüzyıldan itibaren, Çuvaşçanın öncülü İdil-Bulgarcasında yaklaşık 40 adet Ana Permiyen dilinden ve Antik Votyak dilinden kopyalar görünür (Róna-Tas 1982: 158–179).

Şu anda, Eski Rusça kopyalar da girmiştir, örn. *banya* “banyo” → Çuvaşça *munça* [*munja*].

İdil Bulgar seçkinleri İslamiyet’i kabul ettikten sonra, birkaç Arapça ve Farsça sözcük kopyalandı, örn. Farsça *ādīna* “Cuma” → Çuvaşça *erne* [*ärnä*] “hafta”, Arapça *dunyā* “dünya” → Çuvaş *tīnçe* [*tīnjä*]. Moğol istilasından sonra İdil Bulgar’ın baskın rolü ortadan kalkmıştır.

Altın Ordu ve Kazan Hanlığı döneminde Orta Kıpçakça, İdil bölgesinin baskın dili haline geldi. Bu dönemde, Arapça-Farsça sözcük kopyalarının sayısı İdil Kıpçakçasında önemli ölçüde arttı ve kısmen Orta Çuvaşçaya aktarıldı (Schermer 1977). Çok sayıda Orta Moğolca sözcük Orta Çuvaşçaya doğrudan ve İdil Kıpçakçası aracılığıyla girmiştir (Róna-Tas 1982: 66–134).

Aynı dönemde, Ana Marice ve Orta Rusça sözcükler ve alt tabaka kökenli kelimeler kopyalanarak Çuvaşçanın fonetik ve gramerine uyarlanmıştır. Orta İdil bölgesi Rus devleti tarafından işgal edildikten sonra, Rusça sözlüksel birimlerin

⁸³ Çuvaşçanın sözvarlığı ve sözcük kelime oranı üzerine bir yazı için Durmuş, Oğuzhan (2019). Çuvaşçanın Söz Varlığı ve Dil İlişkileri. Emine Yılmaz, Bülent Bayram, İsa Sarı (Ed.), *Çuvaşçanın Sözvarlığı ve Dil İlişkileri, Çuvaş Dili, Edebiyatı ve Halkbilimi Çalışmaları* içinde (ss. 81-99), Ankara: Nobel Bilimsel Eserler. bakılabilir.

⁸⁴ Yazının aslında *kīnjälä* yani *kīnye*.

miktarı hızla çoğaldı. Yirminci yüzyılın başından itibaren, Rusça devlet yönetimi, kamu hayatı, bilim ve sanat ile ilgili terminoloji Çuvaşçaya kopyalandı.

Çuvaşça sözcüklerle ilgili en eski liste, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin kurulmasından sonra hazırlanmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılda, August Ahlqvist muazzam bir diyalektik sözcük envanteri topladı. Zolotnitskiy, 1875'te Çuvaşça sözlüğünü yayımladı, ardından Paasonen'in koleksiyonu (Paasonen 1908/1974) ve Anatri ağzının bir açıklamasını yayımlandı. Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, Çuvaşçanın sözcük envanterinin toplanması Çuvaş Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nün resmi görevi bir hâline geldi. Aşmarin'in kavramlar dizini (1928–1950), Çuvaşçanın en eksiksiz ve açıklayıcı diyalektik sözlüğüdür. Modern edebi Çuvaşça en iyi Skvortsov'un Çuvaşça-Rusça sözlüğünde (1982) temsil edilmiştir. Yegorov (1964) ve Fedotov (1996) tarafından iki etimolojik sözlük yayımlanmıştır.

AĞIZLAR

Çuvaşça ve onun varyantları, Erken Orta Çuvaşça döneminde Moğol istilasından sonra konuşurları, İdil Nehri'nin sağ kıyısındaki ormanlık alana taşınan bir İdil Bulgar diyalektinden gelişmiştir. Anış ve İdil-Sura nehirlerinin birleştiği yerdeki bölgede ikamet eden İdil Bulgarları, yani Viryaller (“yukarı kesimlerden”), Türk olmayan dilleri konuşan bir topluluğun yaşadığı bir yere yerleştiler. Yerel sakinlerin dilsel asimilasyonu, farklı alt tabakalarla karakterize edilen çeşitli varyantların ortaya çıkmasına neden oldu. İdil-Bulgar nüfusundan bir grup daha doğuya ve güneydoğuya göç etti ve Viryallerden daha homojen olan geçici Anat yençi ve Anatri etnik gruplarını (“alt kesimlerden”) oluşturdular.

Orta Çuvaşçanın tüm varyantlarında dar dudaksıl ve düz ünlüler genişledi. Geniş ünlülerin daralması da aynı dönemde başlamıştır. Bu değişikliklerin sonuçları yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar Viryaller tarafından korunmuştur.

Anatri'de, Geç Orta Çuvaş döneminin fonolojik yenilikleri, dudaksıl ve boğumlanması belirsiz ünlülerin yuvarlaklığı kaybetmesi, on yedinci yüzyılın sonunda modern Çuvaşçanın yeni ve daha basit fonemik sistemini sağlamış oldu. Edebi dil bu çeşitlilik üzerine kurulmuştur.

Viryal alt ağızları, önceki İdil-Bulgar morfolojik sisteminin çekimsel, türetimsel ve sözcüksel arkaizmlerinin yanı sıra çeşitli fonetik ve sözlüksel özellikleri korumuştur (Sergeyev 2007).

Kaynakça Ve Daha Fazla Okuma

Agyagási, K. (2019) *Chuvash Historical Phonetics. An Areal Linguistic Study* [Çuvaşçanın

Tarihsel Ses Bilgisi. Bölgesel Bir DilBilim Çalışması]⁸⁵, Turcologica 117, Wiesbaden: Harrassowitz.

Andreyev, N. A. (1961) *Priçastnye v Çuvaşskom Yazıke* [Çuvaşçada Ortaçlar], Çeboksarı: Çuvaşgosizdat.

Aşmarin, N. İ. (1928–50) *Slovar' çuvaşskogo yazıka* 1–17 [Çuvaş Dili Sözlüğü 1–17], Kazan, Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoe izdateľstvo.

Benzing, J. (1959a) 'Das Tschuwaschische' [Çuvaşça], in J. Deny et al. (eds) *Philologiae turcicae fundamenta* 1, Wiesbaden: Steiner, 695–752.

———. (1959b) 'Die bolgarische Gruppe' [Bulgar Grubu], in J. Deny et al. (eds) *Philologiae turcicae fundamenta* 1, Wiesbaden: Steiner, 685–695.

Clark, L. (1998) 'Chuvash' [Çuvaşça], in L. Johanson and É. Á. Csató (eds) *Turkic Languages*, London and New York, 434–452.

Dobrovolsky, M. (1998) 'Chuvash without syllables' [Hecesiz Çuvaşça], in L. Johanson (ed.) *The Mainz Meeting*, Turcologica 32, Wiesbaden: Harrassowitz, 3–27.

Erdal, M. (1993) *Die Sprache der wolgabulgarischen Inschriften* [Volga Bulgar Yazıtlarının Dili], Turcologica 13, Wiesbaden: Harrassowitz.

Fedotov, M. R. (1996) *Étimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka* 1–2 [Çuvaşçanın Etimolojik Sözlüğü], Çeboksarı: Çuvaşskiy gosudarstvennyy institut gumanitarnih nauk.

Johanson, L. (1975) 'Das tschuwaschische Aoristthema' [Çuvaşçada Geniş Zaman Meselesi], *Orientalia Suecana* 23–24: 106–158.

———. (2000) 'Linguistic convergence in the Volga area' [Volga Bölgesinde Dilbilimsel Yaklaşma], in D. Gilbers, J. Nerbonne, and J. Schaecken (eds) *Languages in Contact*, Studies in Slavic and General linguistics 28, Amsterdam and Atlanta: Rodopi, 165–178.

———. (in print) 'The Chuvash aorist' [Çuvaşçada Geniş Zaman], in B. Khabtagaeva and Zs. Olach (eds) *Festschrift for András Róna-Tas*, Leiden: Brill.

———. (2021) *Turkic* [Türkçe], Cambridge Language Surveys, Cambridge: Cambridge University Press.

Luutonen, J. (2011) *Chuvash Syntactic Nominalizers. On *-ki and its Counterparts in Ural-Altaic Languages* [Çuvaşçada Sözdizimsel Adlaştırıcılar. *-ki ve Onun Ural-Altay Dillerindeki Eş Değerleri Üzerine], Turcologica 88, Wiesbaden: Harrassowitz.

Paasonen, H. (1908/1974) *Tschuwaschisches Wörterverzeichnis*. Eingeleitet von A. Róna-Tas [A. Róna-Tas'ın Ön sözüyle Birlikte Çuvaşça Sözlük Listesi], Studia Uralo-Altaica 4, Szeged: University of Szeged, Department of Altaic Studies.

Róna-Tas, A. (ed.) (1982) *Studies in Chuvash Etymology* 1 [Çuvaşça Etimoloji Çalışmaları], Studia Uralo-Altaica 17, Szeged: University of Szeged, Department of Altaic Studies.

Róna-Tas, A. and Berta, Á. (2011) *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2 [Eski Batı Türkçesi. Macarcadaki Türkçe Kopyalar], Turcologica 84, Wiesbaden: Harrassowitz.

⁸⁵ Yazının aslı İngilizce olduğu için yazar, yalnızca Almanca ve Rusça kaynak adlarının çevirilerine yer vermiştir. Bu çeviride ise tutarlılık olması açısından İngilizce kaynak adlarının çevirileri de çeviren tarafından eklenmiştir.

Schnerer, B. (1977) *Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen. Versuch einer Chronologie ihrer Lautveränderungen* [Çuvaşçada Arapça ve Farsça Kopyalar. Ve Onun Ses Bilgisel Değişiklikleri Üzerine Bir Deneme], Wiesbaden: Steiner.

Sergeyev, L. P. (2007) *Dialektная система чувашского языка* [Çuvaş Dilinin Diyalekt Sistemi], Çeboksarı: Çuvaşskiy gosudarstvenniy institut gumanitarnih nauk.

Sergeyev, V. İ. (2017) *Morfologiya чувашского языка* [Çuvaşçanın Morfolojisi], Çeboksarı: Çuvaşskiy gosudarstvenniy institut gumanitarnih nauk.

Yakovlev, P. J. (2020) *Fonetika i fonologiya чувашского языка* [Çuvaşça Ses Bilgisi ve Ses Bilimi], Çeboksarı: Çuvaşskiy gosudarstvenniy institut gumanitarnih nauk.

Yegorov, V. G. (1964) *Étimologičeskiy slovar' чувашского языка* [Çuvaş Dilinin Etimolojik Sözlüğü], Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoe izdatel'stvo.